

”Suomalaisuus ennen suomalaisuutta” – 1700-luvun tutkimuksen haaste

Juha Manninen

Helsinkiläissyntyinen, isonvihan aikana Venäjän armeijan alta valtakunnan läntiseen puoliskoon siirtynyt ja Eurooppaa pitkään kiertänyt Johan Arckenholtz (1695-1777) laati Ruotsin vuoden 1734 valtiopäivistä kansliakollegion virkamiehenä kuulemansa perusteella purevia huomautuksia sisältävän ja puoluekantaisen käsin kirjoitetun aikalaisselostuksen, *Sagu-Brott af 1734 års Riksdag i Stockholm*.¹ Tutkijat Ruotsissa ovat käyttäneet pitkään siitä jälkimaailmalle jäänyttä ainoaa kappaletta. Muita kertovia historiallisia lähteitä ei ole säilynyt näistä vedenjakajaksi muodostuneista valtiopäivistä tai poliittisesta toiminnasta niiden taustalla. Aikakauden lähteet hyvin tuntevan arvioijan mukaan mukaan teos kuuluu ”vanhemman vapaudenajan merkittävimpiin ja tärkeimpiin poliittisiin kirjoituksiin”.² Painettuna kirjana se julkaistiin vuonna 2003.

Pitkästä epäonnisesta sodasta ja itsevaltiudesta tarpeekseen saaneessa Ruotsissa kuninkaan mahtiasema oli hylätty ja ylin valta siirretty säädyille. Todellisuudessa valtakuntaa johti pääministeriä vastaavassa asemassa kokenut kansliapresidentti Arvid Horn, joka oli järjestänyt maalleen hyvät suhteet sekä Englantiin että Ranskaan ja varoi Venäjän suuntaa. Hänellä oli vastustajansa, jotka valtiopäivillä 1734 yrittivät saada hänet vallasta. Hanke ei tuolloin onnistunut.

Arvid Horn oli kotoisin Halikon Vuorentaan kartanosta, joten häntä pidettiin suomalaisena. Arckenholtz kertoo, miten valtiopäivien aikana ”tänne tulleet suomalaiset (”de hitkomne Finnar”) olivat yhteisesti päättäneet järjestää *päivällisen ja juhlan kreivi Hornin nimipäiväksi...*” Vastapuoli yritti suostutella skoonelaisia järjestämään vastaavan tilaisuuden oppositiojohtajalle kreivi Gyllenborgille, mutta ei onnistunut tässä.

Nimipäiviä oli keskiajalla vietetty pyhimysten ja marttyyrien kunniaksi. 1700-luvulla tapana oli juhlia erityisesti kuninkaallisten nimipäiviä. Arvidin päivä oli 31. elokuuta. Se oli virallisesti vanhaan tapaan edelleen Aristideksen nimelle merkittynä, mutta Arckenholtzin mukaan kreivi Hornin nimipäivä ”oli painettuna Wasselin almanakassa suurin kirjaimin”.

Arckenholtz selosti:

”Suomalainen juhla (”Finska festinen”) toteutuikin ja kreivi Hornin koko suvun lisäksi 80 henkilöä saapui päivälliselle ja yli sata illalliselle ja tanssiaisiiin. Kreivi, jota hänen maanmiehensä (”sine landsmän”) siinä juhlivat kaikella kuviteltavalla arvonannolla, oli varsin tyytyväinen sekä osallistui kaikkeen ja tanssi ainakin 30 kertaa. Tämäkös harmitti hänen vastustajiaan, jotka eivät olisi halunneet kunnon ukon osoittautuvan yhä niin vireäksi. Mutta jottei hovi olisi saanut liiaksi aihetta arvostella tätä keksintöä, kreivi neuvoi illallisen järjestettäväksi nimipäiväänsä seuraavana päivänä, joka kuitenkin oli hänen rouva kreivittärensä nimipäivä. Kaikki sujui iloisesti ja yksimielisyyden vallitessa ja kaikki suomalaiset ja skoonelaiset (”finnar och Skåningar”) joivat serkunmaljoja keskenään, kumpaisetkin rajaseuduilta: toinen Venäjää vastaan, toinen Tanskaa vastaan.”³

¹ Arckenholtzista lähemmin, ks. Ingemar Carlssonin johdantoa teokseen Arckenholtz 2003 sekä erillistutkimuksina Juva 1960, Manninen 1996, 1998, 2000b,c, 2002b, Manninen & Attias 2003. Viitteet varhaisempaan kirjallisuuteen löytyvät Juvan teoksesta.

² Carlsson 2003, s. 17.

³ Arckenholtz 2003, s. 106-107.

Juhlayleisö oli todella edustava. Paikalla oli maamarsalkka, siis aatelissäädyn puheenjohtaja, samoin kuin kaikkien muidenkin säätyjen puhemiehet, tosiasiaa sekä ystäviä että poliittisia vihollisia.

En näe aihetta epäillä kertomusta Ruotsin valtiopäivien yhteydessä pidetyn ”suomalaisen juhlan” todenperäisyydestä muutoin kuin ehkä Arckenholtzille mieluisen kreivin tanssi-innokkuuden osalta.

Mutta eivätkö siihen aikaan kaikki olleet kunnan ruotsalaisia, ainakin siis valtiopäivämiehet, myös valtakunnan itäisestä puoliskosta tulleet? Vain korpien kätköistä kai saattoi löytää suomalaisia, Suomen kansaa. Tai, jos rahvaasta, toisinaan papistosta ja porvaristostakin saattoi käyttää erilaisia kansallisuusnimikkeitä, niin eikö valtakunnan korkeimpien herrojen sentään pitänyt olla erotuksettomasti ruotsalaisia?⁴

Entä miten tällainen myöhemmän ajan ihmisille tasavallan presidentin itsenäisyyspäivän vastaanoton mieleen tuova ”suomalainen juhla” ylipäänsä oli mahdollista järjestää 1700-luvun alkupuolen oloissa?

Emme tiedä varmuudella suomalaisen juhlan aloitteentekijöitä.⁵ Sen vertailun voi todeta, että edellisillä valtiopäivillä oli esitetty kansallisuuskäsitteiden käytön kannalta mielenkiintoinen Suomen säätyjen muistio, jonka pohjalta Tukholman suomenkielisen rahvaan hiljattain kuninkaanlinnan mäeltä saama – siellä sivumennen sanoen edelleen seisova – kirkkorakennus muutettiin tämän ”kansakunnan yhteiseksi asiaksi”. Saatiin vakuutus siitä, että tontti tulisi kuulumaan seurakunnalle ikuisiksi ajoiksi kannustuksena ”suomalaiselle kansakunnalle”. Tarkoituksena oli, ettei kirkko olisi enää pelkästään seurakunnan, ei pelkästään suomenkielinen, vaan ”koko kansakunnan”. Kirkosta tehtiin tämän mukaisesti kaksikielinen ja valtiopäivien aikana valtiopäivämiesten kohtaamispaikka.⁶

Vuoden 1734 valtiopäivillä joukkoa Suomesta tulleita pappissäädyn edustajia ja pohjoispohjalaisia talonpoikia yhdisti toinenkin kysymys, aloite suomen kielen kielenkääntäjän kiinnittämisestä kansliakollegion palvelukseen. Tässäkin yhteisen esiintymisen alkuperä ja järjestäjät ovat arvailujen varassa, mutta en pidä perusteettomana sitä oletusta, että ”Johan Mathesiuksella on ollut sormensa pelissä, koska asia otettiin esiin hänen kotiseutunsa rahvaanvalituksessa”.⁷ Suomen talonpoikien ja muidenkin säätyjen edustajien yhdyttyä vaatimukseen Mathesius sai hankituksi suositukset ylemmistä säädyistä ja lopuksi nimityksen

⁴ Korkeimman tahon päätökset oli tapana kirjata muotoon *Kungl. Maj:ts resolution på allmogens i Sverige och Finland besvär*, mutta aatelistoa koskevat asiallisesti yhtä kattavat sanoin *Kungl. Maj:ts resolution på ridderskapet och adeln i Sverige besvär*, ks. Nordin 2000, s. 283. Sanalla *allmoge* tarkoitettiin rahvasta, erityisesti maaseutuväestöä, mutta varsinkin alkujaan myös valtakunnan kaikkia asukkaita, ks. Saastamoinen 2003, s. 23.

⁵ Tiedossa on päiväkirjalähteen perusteella vastaava vaatimattomampi myöhemmin pidetty tilaisuus. Carlsson 1981, s. 177, mainitsee alaviitteessä Axel Reuterholmin päiväkirjaan viitaten, miten Suomen aatelisto oli ollut joukolla (”en corps”) kunniakäynnillä Arvid Hornin luona hänen nimipäivänään vuonna 1738, siis vuosien 1738-1739 valtiopäivien yhteydessä. Arvid Hornia kestitettiin Castenhofissa. Carlsson esittää, että Hornin työtoverit Arckenholtz ja Johan Gyllenstierna ”näyttävät muutoin pitäneen yhteyttä suomalaisiin valtiopäivämiehiin”. Tilannetta kannattaa pohtia yhteydessä näiden kahden muutamaa vuotta myöhempään toimiin, joita koskevissa lausunnoissaan Arckenholtz ei kylläkään koskaan yhtynyt kyseiseen Gyllenstiernaan, myöhempään Gustaf Johan Axelssoniin.

⁶ Manninen 2000, s. 103-106 ja laajemmin Murray 1954. ”Kansakunnalla” saatettiin tarkoittaa yhtä hyvin Tukholmassa asuvia ja sinne saapuneita suomalaisia kuin Suomessa olevia yleensä. Vastaavasti myös käsitettä ”kansa” oli mahdollista käyttää hyvin suppeassa ja hyvin laajassa merkityksessä. *Folck* saattoi jopa olla viittaus muutamaan valtiopäivämieheen, siis siihen tyyliin kuin puhutaan ”väestä”.

⁷ Renvall 1967, s. 238.

mainitunlaiseen uuteen, tosin vain ylimääräiseen virkaan. Mathesius oli uransa aikana aktiivinen sekä Suomeen yleisesti että Pohjanmaahan liittyvissä asioissa. Hänen monenlaista etevyyttä osoittaneen sukunsa keskuudessa juuri Arvid Hornin työhön sitoutuneiden politiikka nautti suurta kannatusta.

Arckenholtz ei *Sagu-Brott* -kirjassaan Johan Mathesiusta maininnut, ei ylipäänsä ”suomalaisia” tällä erityisellä nimikkeellä muutoin kuin edellä selostetun juhlan yhteydessä. Ei kuitenkaan kestänyt kauan ennen kuin hänen ja Mathesiuksen tiet kohtasivat.

Juhlittaessa kansliapresidentin nimipäivää epäilemättä käytettiin suomalaiseen kansallisuuteen viittaavia käsitteitä laajassa merkityksessä, ei kielipohjaisesti. Väärinkäsitysten välttämiseksi tässä on kuitenkin heti tarkennettava, että ajankohdan kielenkäytössä kansakunnalla ei tarkoitettu ”poliittista kansakuntaa”.⁸

Seuraavilla valtiopäivillä kreivi Horn joutui yhä ahtaammalle. Hän ja hänen miehensä joutuivat lopulta lähtemään maan hallituksesta, valtaneuvostosta. Sotaisan tuntomerkinsä mukaisesti ”hatuiksi” vastakohtana yöastian luona lepäileville ”myssyille” kutsuttu oppositio nousi valtaan ja pääsikin ennen pitkää toteuttamaan kaipaamansa sodan Venäjää vastaan.

Kreivin nimipäivän vietosta ”suomalaisena juhlanä” ei tullut tapaa. Nimipäivästä 31. elokuuta 1738 on tiedossa Suomen aateliston käynti Arvid Hornin luona ja tilaisuus Castenhofin tunnetussa pitopaikassa, mutta ei enää tietoa laveasta, eri säätyjä ja valtakunnan ääriä koskettaneesta juhlinnasta, sellaisesta, joka olisi voinut herättää kateutta hovissakin.

Jälkimaailman tarkkailija voi pysähtyä kummeksumaan. Miksi ihmeessä Arvid Hornin nimipäivää ylipäänsä vietettiin vuonna 1734 lavein ja näyttävin menoin ”suomalaisena juhlanä”? Oliko kreivi todella suomalainen vai oliko hän ruotsalainen? Kumpaan kansallisuuteen kuuluviksi on sitten katsottava juhlan koollekutsujat? Ketkä olivat Arckenholtzin kuvauksessa mainittuja kreivin ”maanmiehiä”, kaikki paikalla olleet vaiko vain Suomesta tulleet? Entä mihin kuului Arckenholtz, Helsingissä koulunsa käynyt ja Turussa opintonsa aloittanut Uudenmaan ja Hämeen läänin lääninsihteerin poika?

Kaksoiskansalaisuus olisi helppo ratkaisu. Se vaan ei ollut ajan käsite eikä käytäntö. Suomenruotsalaisuuskin keksittiin vasta 1800-luvun lopulla.

Olisi houkuttelevaa sanoa, että kansallisuuskäsitteet eivät sovellu puheena olevaan aikaan. Kiusallinen tällaista asennetta vastaan haraava tosiseikka on kuitenkin se, että aikalaiset itse käyttivät kansallisuuskäsitteitä. Jotain menee tutkimuksessa vikaan, jos katsomme voivamme sivuuttaa tosiasiat. Voidaanko löytää tapaa ottaa huomioon puheena olevat aikalaiskäsitteet, tehdä niille oikeutta?

Nähdäkseni kansallisuuskäsitteiden käyttöä yksittäisessä tapauksessa on tarkasteltava kyseiselle ajalle mahdollisia käytäntöjä vasten. Käyttötavat kertovat, miten kansallisuudet nähtiin tai oikeammin konstruointiin ajan yhteiskunnallisessa elämässä.

Kansallisuuksien sosiaalinen konstruointi ei myöskään välttämättä ollut yhdenmukaista. Käsitteiden ”toisista” ja näiden ”toisten” käsityksen itsestään ei tarvitse samastua. Asian selvittämisen tekee vaikeaksi se, että saman sanan erilaiset käyttötavat eivät olleet korvamerkittyjä. Ne ovat tulkittavissa käyttöyhteydestään käsin, jos sekään aina onnistuu.

Olen 1700-lukua käsittelevässä kirjassani *Valistus ja kansallinen identiteetti* (2000) esittänyt, että varhaisin suomalainen nationalismi oli kansankielten yhtäläisestä kirkollisesta oikeutuksesta lähtevää.⁹ Käytetty kieli ei kuitenkaan määrittänyt kansallisuutta, vaan synnyinmaa. Suku nähtiin

⁸ Ks. tarkemmin viitettä 21.

⁹ Kirjani ovat ymmärtäneet oikein A.F. Upton (*English Historical Review*, Feb. 2002), Anto Leikola (*Scand. J. History* 26) sekä nuoremmat nettilehtien arvioijat. Kirjaan voi myös nähdä sisältyväksi osittaisen maineenpalautuksen vanhoille nationalistihistorioitsijoille, näkemyksen nationalismien pitkän aikavälin tutkimuksen oikeutuksesta. Tämä ei kuitenkaan tarkoita samaa kuin miten pitkä hyvänsä. On kysyttävä: Mistä saakka? Miten uudestaan? Miten muuttuneena?

tärkeäksi, mutta siitä oli laajassa merkityksessä vaikea saada selvyyttä, ainakin ennen 1700-luvun loppuvaihetta.¹⁰ Patria taas saattoi tarkoittaa sekä suppeampia että laajempia elämänpiirejä.

Varhaisimmassa suomalaisessa nationalismissa ei ollut kysymys poliittisesta liikkeestä 1800-luvun tavoin, mutta silti eri vaiheissa pitkin vuosisataa havaittavista ja muotoaan melkoisesti muuttavista aatteellisista ilmauksista, niihin liittyvistä ja niitä ylläpitävistä sosiaalisista verkostoista.¹¹

Kansanrunous oli elävää perinnettä, antikvaaristen muistiinpanojen kohde, mutta se ei sisältänyt elementtejä, joiden varaan uusi suomalaisen kansakunnan laajuutta tavoitteleva ajattelu olisi tuon ajan oloissa voinut rakentua.¹² Lukio, yliopisto ja kirkko ja sukupolvikokemukset niiden piirissä muodostivat tärkeimmät saranat, joiden varassa merkityksellinen käänne oli mahdollinen.¹³ Oikeuslaitos ja siihen liittyvä tarve lakien kansankielisestä muotoilusta kuuluivat kokonaisuuteen, mutta vailla mahdollisuutta sellaisten varhaisien sukupolvikokemusten tarjoamiseen, joiden varaan pitkäaikaista dynamiikkaa tapaa muodostua.

Mukana oli monenlaisia motiiveja ja tietysti päälimmäisinä ajankohtaiseen tilanteeseen liittyviä tekijöitä, mutta sellaisen henkilön kuin Daniel Jusleniuksen suuren sodan aikaan ajoittuneen kirjoittelun ilmentämä nationalismi ei koskaan olisi voinut purkautua ilmoille ilman Gezeliusten piispantalon suopeutta siinä, että Jumalan sanaa on voitava julistaa kaikilla kielillä. Näkemys oli sinänsä ajan oloissa konservatiivinen, kuten koko Gezeliusten raamattutyön ympärille rakentunut verkosto. Nykykäsittein ilmaistuna tuon ajan Ruotsi oli edelleen monikulttuurinen, vaikka sillä tietysti oli hallitseva etninen yhteisönsä. Tässä ei ollut mitään muista vanhoista koostevaltioista poikkeavaa.

Suomalainen kansakunta nykyisessä merkityksessään taas on konstruktio, joka rakennettiin pitkän ajan kuluessa, mutta vasta teiden erkaannuttua Ruotsista. Jokseenkin sama koskee ruotsalaista kansakuntaa. Kumpaistakaan näistä moderneista konstruktioista ei voi eikä pidä sellaisenaan heijastaa menneisyyteen. Keskeinen väitteeni on se, että Ruotsin valtakunnassa konstruointiin kansallisuuksia ja kansakuntia toki myös ennen Suomen siirtämistä Venäjän keisarikunnan yhteyteen. Nämä konstruktioit vain olivat erilaisia kuin myöhemmät.

”Suomalaisuuden” pitkää historiaa on pidetty joko itsestäänselvänä tai sitten sellainen on torjuttu. Kumpikin asenne on tarpeen hylätä.

On kiinnostavaa katsoa, miten asia on eri aikoina käsitetty. Suomalaista juhlaa Arvid Hornin kunniaksi ei olisi koskaan järjestetty, jos Arvid Hornia ei olisi katsottu suomalaiseksi. Oli käsitys sitten oikea tai väärä, se tarvitaan selittämään tosiasiallista historiallista tapahtumaa.

¹⁰ Puhe ”verisukulaisuudesta” oli ajan teksteissä myyttinen ilmaus etniselle yhteenkuuluvuudelle.

¹¹ Pertti Karkama on radiodebatissamme 24.1.2005 ehdottanut, että ”nationalismin” asemesta käyttäisin ”hyvää suomalaista sanaa *kansallisuusaate*”. Vasta 1800-luvun yhteydessä tulisi puhua nationalismista. Ilmiöiden kuvauksesta emme olleet eri mieltä, vain nimikkeestä. Kuitenkin juuri sanaa ”kansallisuusaate” on totuttu käyttämään 1800-luvun joukkomittaisista liikkeistä. Halutessani irroittaa käsitteen niistä käytän asiasta kansainvälisesti omaksuttua termiä.

¹² Sarajas 1956 on selvittänyt edelleen huomionarvoisella tavalla kansanperinteen varhaisen harrastuksen historiaa. Eräs varoitus on tarpeen, jos hänen havaintojaan halutaan sijoittaa laajempiin käsitteellisiin yhteyksiin. Papiston suorittama kansanperinteeseen kohdistuva keräily ei riitä todisteeksi siitä, että papistolla olisi ollut jonkinlaista kansallista, nationalistista suuntautumista. Valtakuntaan perustettiin 1666 antikviteettikollegio ja saatiin lajissaan maailmalla ensimmäinen muinaismuistoplaakaatti, jolla papiston tehtäväksi asetettiin inventoida pitäjiensä antikviteettejä. Keräilyä suoritettiin, kun käsky kävi. Jo Kustaa Aadolf oli antanut asialle sysäyksen painottamalla tarvetta ”etsiä koko valtakunnasta kaikkia vanhoja asiakirjoja ja kirjoituksia, jotka voisivat tuoda rakkaalle isänmaallemme mainetta”.

¹³ Klinge 2003 on tässä mielessä myöhempää tutkimusta varten luonnostelma ja verkostojen sekä sukupolvikokemusten merkityksestä.

Kansallisuus sosiaalisena konstruktiona

Jotta sosiaalista konstruktia ei käsitettäisi pelkäksi mielikuvituksen leikiksi, on paikallaan esitellä muutamaa täsmentävää kannanottoa.

Mahdollisen lähtökohdan asian arvioimiseen muodostaa Raimo Tuomelan kehittämä sosiaalisen konstruktivismiin ohjelma hänen teoksessaan *The Philosophy of Social Practices* (2002).¹⁴ Sen mukaan ensinnäkin yhteiskunnalliset käytännöt ovat keskeisiä käsitteellisen ajattelun ja toiminnan kannalta. Toiseksi, yhteiskunnalliset käytännöt ovat ytimeltään sellaista toistuvaa sosiaalista toimintaa, joka perustuu kollektiiviseen intentionaalisuuteen yhteisten ”me-asenteiden” mielessä. Kolmanneksi, ne riippuvat käsitteellisesti yhteisestä hyväksymisestä, siis siitä, että ryhmän jäsenillä on kyseinen ”me-asenne”, samoin kuin käytännöistä, jotka tyydyttävät ja ylläpitävät noita ”me-asenteita”.

Tämän mukaisesti, siis Tuomelan neljäntenä väitteenä, yhteiskunnallisuuden ja siten myös yhteiskunnallisen todellisuuden keskeiset puolet, sellaiset kuin normit ja instituutiot, ovat yhteisen hyväksynnän ja sen edellyttämien yhteiskunnallisten käytäntöjen luomia ja ylläpitämiä.

Myös yhteisen hyväksynnän kausaaliset vaikutukset ja vastavaikutukset mukaan luettuina tarkoittamattomat ja ennustamattomat sellaiset kuuluvat tähän prosessikonaisuuteen.

Jos asian ilmaisee hieman yksinkertaisemmin, voi sanoa, että yhteiskunnallista todellisuutta rakennetaan käytäntöihin juurtuvin ja niitä edelleen kehittävin tarkoitusperäisin, yhteisesti hyväksytyin ”me-asentein”.

Nasevasti asian ilmaisi Erik Allardt tehdessään yhteenvetoa etnisiin vähemmistöihin kohdistuneista sosiaalisen todellisuuden konstruointiprosessien tutkimuksistaan: ”Kansallisuus ei koskaan ole noin vain sinänsä olemassa. Se on konstruoitava ja sosiaalisesti määriteltävä. Sen takia kansallisuudet ja etniset ryhmät ovat tavallaan jatkuvasti sekä syntymässä että häviämässä. Ne saattavat vaipua unhoon, ja näin on monelle etniselle ryhmälle tapahtunut lopullisesti historian kuluessa, mutta ne saattavat myös herätä uudelleen eloon, kuten tapahtui 1960-luvun lopulla monelle eurooppalaiselle vähemmistölle. Alati muuttuvista rajoistaan huolimatta kansallisuudet ja etniset ryhmät synnyttävät solidaarisuutta ja uskollisuutta, joita eivät sanele pelkät itsekkäät edut.”¹⁵

Oivallus ei koske pelkästään etnisiä vähemmistöjä. Se on yleistettävissä. Mitä etniset ryhmät, kansallisuudet, kansalliset identiteetit ja kansakunnat sitten ovatkaan, ne eivät muodosta poikkeusta jatkuvasta konstruoinnista prosessista. Tuomelalla ”käytännön” käsite saa tärkeän merkityksen, mutta sitä on purettava tarkemmin aineksiinsa.

Pelkkiä ”me-asenteita” on viitatanlaisissa tapauksissa täydennettävä. Allardt mainitsee rajanvedot. Ne ovat olennaisia. Niiden lisäksi on tarpeen kiinnittää huomiota tiettyyn vuorovaikutukseen, jota voidaan nimittää tunnustuksenannoksi. Se on merkityksellinen yhtä hyvin yksilöiden kuin laajempien yhteisöjen identiteetille. Itse ei ole olemassa ilman toisia. Aikoinaan tunnustuksenanto kiteytettiin erityisesti sanaan ”maine”, myös sanoihin ”kunnioitus” ja ”kunnia”, nykyisin se voi ilmetä huolestumisena ”kuvastamme”. Muodollisimmassa mielessä samasta on

¹⁴ Tyydyn tässä toistamaan pelkästään ohjelman perusteet, ks. Tuomela 2002, s. 7-8. Filosofiasa asiasta on olemassa laajasti muutakin tutkimusta, johon tässä ei voi mennä.

¹⁵ Allardt 1994, s. 166. Jotta kukaan ei löisi lausuntoihin sellaista leimaa, että tässä taas on ”tyypillinen” teorioiva sosiologi, johon ei tarvitse kiinnittää huomiota, lainattakoon Allardtia lisää: ”Jos kerran on niin, että jonkinlaista perus- tai alkuvoimaa oletettavasti sisältävät kansallisuus ja kielellinen identiteetti ovat paljolti sosiaalisen konstruoinnista ja määrittelyn tuotteita, niin silloin asia koskee kaikkia ryhmityksiä. Olin itse asiassa hieman pettynyt siitä, ettei juuri kukaan suomalainen sosiologi ollut kiinnostunut niistä sosiaalisen todellisuuden konstruointiprosesseista, jotka paljastuivat tutkimuksissani etnisistä vähemmistöistä.”

kysymys, kun valtiot tunnustavat toisensa. Kaikki nämä ovat keskinäisiä suhteita ilmaisevia sosiaalisia käsitteitä erotukseksi esimerkiksi yksilöllisistä ”ansioista”.

Arkiajatteluun sisältyy sellainen luulo, että kansallisuudet ovat ikuisia. Tukea se on saanut raamatullisesta kokonaisen kansan siirtymistä koskevasta kertomuksesta ja myös valitun kansan ajatuksesta.¹⁶ On rakenneltu kertomuksia ”kansain” vaelluksista, vaikka kysymys olisi ollut verrattomasti yksinkertaisemmista väestönosien tai rosvojoukkojen liikehännöistä.

1800-luvulla ja 1900-luvun ensimmäisellä puoliskolla nationalistinen historiankirjoitus lähti enempiä kyselemättä kansallisuuksien ikaikaisuudesta. Kansat olivat aina, vain niiden olot ja ulkoiset tilanteet vaihtelivat. Jos kansakunnista ei näkynyt merkkejä, se tarkoitti sitä, että ne olivat unenkaltaisessa tilassa omissa oloissaan tai toisten armoilla, kunnes tulivat herättäjät.

Etenkin 1960-luvun maailmanlaajuinen innostus kansakuntien rakentamiseen antoi pontta myös omiksi koettujen kansakuntien rakennushistorian tutkimiseen. Kansakunnat katsottiin luomuksiksi, joista ei ollut oikeutettua puhua ajalla ennen Ranskan suurta vallankumousta ja joille takaperoisempia alueita ajatellen tarjosi virikkeen saksalainen romantiikka.

Yhteinen edellytys sekä nationalistisessa että modernistisessä kansakunnan tutkimuksessa on ollut ajatus jo tunnetusta valmiista lopputuloksesta, päämäärästä, teloksesta: erillisestä valtiosta. Sekä nationalistista että modernistista tutkimusta on tässä kysymyksessä valaissut normatiivisuus: käsitys siitä, mitä pitää olla. Nationalistista historian tutkimusta on oikeutetusti arvosteltu teleologisuudesta. Sama arvostelu voidaan kohdistaa modernismiin.

Modernistit saattavat ilmaista tämän sitoumuksensa jopa täysin avoimesti: ”Nationalismi on ennen muuta sellainen poliittinen periaate, jonka mukaan poliittisen ja kansallisen yksikön pitää vastata toisiaan.” (Ernest Gellner) Sellainen määritelmä on hylättävä, sillä se kaventaa olennaisesti mahdollisuuksia havaita empiirisesti kiinnostavia kansallisen ajattelun ja toiminnan muotoja. Itsenäinen valtio ja sen rakentumisen vaiheet ovat olleet ennen muuta nationalistihistorioitsijoiden miellissä kajastanut mittapuu, mutta asioiden mittaaminen jonkinasteisella valtiollisuudella on yhtä ominaista modernisteille.

Suomessa kansakunnan rakentamiseen modernistisesti asennoituneen historian tutkimuksen klassikko on Matti Klinge. Hänen arvokas tuotantonsa, josta olen oppinut paljon, on aivan liian mittava tullakseen tässä oikeudenmukaisesti arvioiduksi. Sen aiheiden jatkamisessa riittää tuleville sukupolville työtä. En kuitenkaan voi olla puuttumatta sen erääseen edellytykseen, joka on selkeästi muotoiltuna ohjelmallisessa kirjasessa *Bernadotten ja Leninin välissä* (1975). Hyväksyn täysin näkemyksen nykymuotoisten Ruotsin ja Suomen kansakuntien rakentamisesta rinnakkain omilla eriävillä teillään 1800-luvun kuluessa. Klinge on oikeassa siinä, että Ranskan suurta vallankumousta edeltävien aikojen kansallisuusaatteiden tutkiminen on vaikea ja myös yleensä vain hyvin suppeita piirejä koskeva kysymys.¹⁷

Siitä ei kuitenkaan seuraa, että se olisi mielenkiinnoton kysymys. Se seuraa vasta yleisluonteisesta päätelmästä, jonka pohjalta Klinge arvioi Suomen erottamista Ruotsista ja sille Venäjän yhteydessä annettua statusta: ”Valtiollisen statuksen yhteydessä määritellään se maantieteellinen pohja, jonka luonnonedellytyksiä mutta erityisesti etnisiä ja traditioedellytyksiä vastaamaan uusi kulttuuri luodaan.”¹⁸ Klinge on vakuuttavammin kuin kukaan muu osoittanut, miten uusi kulttuuri tuolloin luotiin. Mutta onko valtiollisuuden muutokselle sittenkään annettava niin käännteentekevää merkitystä kuin Klinge ajattelee?

Tietysti sillä on perustava merkitys, mutta meneekö se niin pitkälle kuin Klinge saman kirjansa myöhemmillä lehdillä arvelee: ”Koko ajan luodaan uusia ’kansakuntia’ – selvimmin Afrikan uusissa valtioissa... Ja ajatelkaamme sellaisia valtioluomuksia kuin Jugoslavia ja Tšekkoslovakia, ajatelkaamme liittovaltioita kuten Sveitsiä, Yhdysvaltoja ja Neuvostoliittoa, joissa kaikissa on

¹⁶ Ks. viimeksi Smith 2003.

¹⁷ Klinge 1975, s. 32.

¹⁸ Klinge 1975, s. 9.

valtion myötä syntynyt myös valtiokansa. Voidaan aina kysyä, onko valtio tehnyt kansan vai kansa valtion: ainakin äsken mainituissa tapauksissa valtio on 'saanut' kansan ja ryhtynyt muovaamaan siitä yhtenäistä. Liikkuvuuden seurauksena avioliitot toiseen etniseen ryhmään kuuluvan kanssa ovat tulleet entistä yleisemmiksi. Hyvä esimerkki sen seurauksista on, että Neuvostoliitossa nykyisin lapsen kansallisuudeksi väestötilastoihin yhä useammin ilmoitetaan 'sovetskij' – neuvostoliittolainen – jos esimerkiksi äiti on karjalainen ja isä ukrainalainen. Kansojen liiton sijaan on syntynyt ja vahvistuu uusi yleiskansa, 'neuvostokansa'.¹⁹

On tunnetusti helppoa olla jälkiviisas. Kenties kauniimpaa on pyrkiä selittämään asiat sittenkin parhain päin – nykyaikaistuminen ei vain ollut edennyt riittävän pitkälle Jugoslaviassa, Tšekkoslovakiassa, Neuvostoliitossa, Ukrainassa ja erinäisissä Afrikan valtioissa, poimimatta nyt muita esimerkkejä. Toinen mahdollisuus on erehdysten myöntäminen ja historiasta oppiminen, minkä ei pitäisi olla tieteen olemukselle vierasta.

On ollut nähtävissä trendiä sen myöntämiseen, että nationalistihistorioitsijat ehkä sittenkin olivat oikeassa. Esimerkiksi ruotsalainen Jonas Nordin ei ole tästä täysin vapaa. On kuitenkin olemassa myös muita mahdollisuuksia kuin harppaus yhdestä erehdyksestä toiseen. Valtiollinen statusmuutos ei riitä luomaan kansallisuuksia ja kansakuntia, mutta kaikki se, mitä Matti Klinge on tutkinut selvittäessään suomalaisen kansakunnan rakentamista, on jo toinen asia. Statusmuutos yhdessä tuon kaiken muun kanssa on kuin onkin edellä käsitteellisellä tasolla luonnehdittua kansallisuuden ja kansakunnan sosiaalista konstruointia.²⁰

Samalla on hyväksyttävä tosiasia se, että statusmuutoksen kaltaista selvää aikarajaa ja alkupistettä ei ole enää mahdollista erottaa. Koko prosessi on asteittainen ja koostuu useista säikeistä. Jotkin niistä vahvistavat toisiaan. Jotkin toimivat toisiaan vastaan ja synnyttävät lopputuloksen, jota kukaan ei oikeastaan ole tarkoittanut. Jotkin vain katoavat toteutumattomien historiallisten mahdollisuuksien unelmamaahan.

Nationalismi ei siis ala valtiollisesta statusmuutoksesta, mutta saattaa kyllä joskus loppua sellaiseen. Ikiaikaiseksi sitä ei pidä kuvitella – nationalistiseen tapaan. Mutta sillä voi olla hämmästyttävä kestävyys ja se voi kokea hämmästyttäviä muodonmuutoksia. Sen varhaismuotojen tutkiminen on vaikeaa, "täynnään anakronismin vaaroja ja muita käsitteellisiä sudenkuoppia", kuten Klinge jo viitatussa hahmotelmassaan totesi.²¹ Sellainen ei kuitenkaan ole hyväksyttävä

¹⁹ Klinge 1975, s. 39.

²⁰ Tämä on Klingelle ollut selvillä esimerkiksi hänen kritiikissään luonnonmaantieteelliseksi kuviteltua "luonnollisen rajan" käsitettä vastaan, hänen tavassaan nähdä sellaiseksi esitetty todellisuudessa poliittiseksi, toisin sanoen sosiaalisesti tai ehkä oikeammin valtiollisesti konstruoiduksi, ks. esim. Klinge 1998, luku 'Maantieteelle emme voi mitään'.

²¹ Klinge 1975, s. 32. Samassa yhteydessä Klinge on huomauttanut, että myös Ruotsin valtakunnassa saatettiin joskus tehdä ero "poliittisen kansakunnan (natio) ja heimokunnan (gens) välillä... kaikki olivat poliittisesti ruotsalaisia, mutta toiset saattoivat korostaa sen lisäksi olevansa jotakin erityistä etnistä heimokuntaa, kuten suomalaisia". Klingen mielestä "näillä toteamuksilla ei ollut mainittavaa merkitystä, koska ihmisen kansallisuudelle alettiin panna enemmän painoa vasta kansallisuusaatteen voimistuessa". Varmasti pätee, että valtioalamaisuus ja kansallisuus koskivat eri tasoja ja saattoivat olla samalla henkilöllä erilaiset. Mutta tässä ei ole vielä koko käsiteperhe. Kemiläinen 1964, luku 'Origins of the word nationalism', on tutkinut näitä eroja. Tältä pohjalta Nordin 2000, s. 21-22, toteaa sanan *natio* tarkoittavan suurempaa ihmisryhmää tai kansaa viittaamalla yhteiseen synty- tai alkuperään: "Siinä merkityksessä termi *natio* oli rajoittavampi kuin *gens*, joka tavallisesti tarkoitti 'kansaa' yleisemmässä merkityksessä. Näiden lisäksi oli olemassa toinen käsite, *populus*, joka tarkoitti kansaa sen poliittisessa roolissa, kansaa kansalaisina. *Populus* koostui yksittäisistä yksilöistä eli 'kansalaisista', *cives*, jotka muodostivat 'yhteiskunnan', *civitas*. Nykyaikaisessa kielenkäytössä siis *natio* ja *gens* vastaavat etnisyyttä ja kansanheimoa, kun taas *populus*, *cives* ja *civitas* vastaavat lähinnä kansalaisia ja valtiota." *Natio* ei ole mutkattomasti

tutkimuksen este. Selvitettäköön käsitteelliset sudenkuopat, vältettäköön anakronismeja tai ainakin käytettäköön niitä varoen ja niiden luonteesta tietoisina.

Toisaalta tietysti on selvää, että itsenäisen valtion syntyhistoria on tärkeä tutkimuskohde. Tätä ei tarvitse kiistää. Tarvitsee kiistää ainoastaan se, että nationalismi aina ja kaikkialla tähtäisi itsenäisen valtion muodostamiseen. Nationalismi on mahdollista myös kulttuurinationalismina, joka pysyy lojaalina olemassaolevalle valtiollisuuden muodolle, maan yleiselle hallitsemistavalle tai ainakin hallitsijalle.²²

Varsinkin Anthony D. Smith on tuonut esiin sen, miten tärkeää on tutkia kansakuntien yhteyttä niitä edeltäneisiin etnisiin yhteisöihin.²³ Puutteistaan huolimatta Smithin näkemykset muodostavat vaihtoehdon esimerkiksi Suomessakin paljon luetun Eric Hobsbawmin modernismille, jonka mukaan nationalismi liittyy vain yhteen taloudellisen ja yhteiskunnallisen kehityksen vaiheeseen. Markkinat vaativat sitä tuossa vaiheessa. Sitä ei ole esiintynyt ennen tätä vaihetta ja tämän vaiheen jälkeen se on jälleen katoamassa globaalilla ajalla.

Sellaisen käsityksen on saattanut häpeään 1900-luvun lopussa jälleen kerran koettu uusien nationalistisesti perusteltujen valtioiden syntyaalto.²⁴ Eikä tämä aalto liity pelkästään sosialismin romahdukseen itäisessä Euroopassa, vaan se koskee uusina nationalismeina Eurooppaa paljon laajemmin, myös sellaisissa tapauksissa, joissa tavoitteena ei ole itsenäinen valtio, selkeänä ääriesimerkkinä Wales. Kansallinen identiteetti ja nationalismi ovat yhteisten muistojen ja tunnuskuvien pohjalta mahdollisia myös ilman päämäärää niiden päälle rakentuvasta omasta erillisestä valtiosta. Toisaalta kulttuurinationalismi voi olojen muuttuessa saada varsin nopeastikin valtiollisuutta tavoittelevan asun.

Millaisia käsitteitä voi käyttää 1700-luvun suomalaisuudesta

Suomen historiaa on monesti kirjoitettu tavoilla, jotka ovat tehneet vaikeaksi nähdä aatteiden ja verkostojen tasoisia valtion tähtäämättömiä nationalistisia ilmiöitä esimodernilla tai varhaismodernilla ajalla. 1700-luvusta on kiinnitetty huomiota Sprengtporteniin ja Anjalan liiton miehiin, koska heidän ajatuksissaan ja toimissaan saattoi nähdä kajastavan Suomen valtion.

Sen sijaan varhainen suomalainen nationalismi ilman separatistisia pyrkimyksiä tai suoranaista valtiollista päämäärää on yleensä sivuutettu, jopa Jonas Nordinin tuoreessa osittain ansiokkaassa Suomeakin koskettelevassa väitöskirjassa *Ett fattigt men fritt folk* (2000).²⁵ Eipä silti, ei Nordin

”poliittinen kansakunta”. Nykypäivänä se tosin tietyissä yhteyksissä samastuu siihen, kuten nimessä Yhdistyneet ”kansakunnat” tai Yhdysvaltain presidenttien puheissa ”kansakunnalleen”.

²² Smith 1991, s. 74. Oman valtion puuttuminen ei ole todiste nationalismiin epäonnistumisesta.

²³ Mm. Smith 1991 ja 1998. Kaikkiaan Smith täsmentää käsityksiään, esimerkiksi Smith 2004. Kritiikittömästi hänen muotoilujaan ei kannata ottaa. Pitkän aikavälin tarkastelun motivoijana on ollut Armstrong 1982, etnisyydestä muistuttajana Connor 1994. Vrt. myös kirjoituksiin teoksessa Pakkasvirta ja Saukkonen 2004.

²⁴ Uusi orientoituminen suhteessa modernismiin on löydettävissä teoksista Smith 1995 ja 1998.

²⁵ Nordinia myönteisesti arvioinut Kemiläinen 2004, s. 30, on siinä oikeassa, että monet teoreetikot ”eivät ehkä ole itse tutkimuksissaan kohdanneet menneiden vuosisatojen kansallismielisiä lausuntoja”. Täytyy täydentää, että monet sellaiset lausunnot ovat jääneet huomaamatta myös itsenäisyystavoitteisiin keskittyneiltä tutkijoilta. Onnettomuudekseen Nordin lähtee modernistisen Ernest Gellnerin nationalismimääritelmästä, välttelee koko sanaa, kunnes sitten tiivistelmässä (Nordin 2000, s. 469) toteaa: ”Both for conceptual and stipulative reasons the term ’nationalism’ has been avoided in this thesis. Notwithstanding, the investigation has demonstrated that *all its major components were already clearly visible in Sweden at the beginning of the 18th century.*” (Kurs. JM) Gellner pitää nationalismia oppina, jonka mukaan ”kansakunnan” on vastattava

omista huomiota separatismillekaan. Ilmeisesti Nordin tarkoittaa vain valtakunnan läntistä osaa sillä johtopäätöksellään, että 1700-luvun ensimmäisellä puoliskolla ”suomalaista kansallista identiteettiä ei milloinkaan esitetty toivottavana samalla tavoin kuin aina esitettiin ruotsalainen”.²⁶ Tällaisissa käyttötavoissa sana ”suomalainen” esiintyi epäilyksittä etnisenä stereotyyppiana, ei maan asukkaisiin yleisesti viittaavana eikä myöskään viittauksen kohteiden itsekäsityksistä kertovana.

Arviossa Nordinin teoksesta onkin oikeutetusti kiinnitetty huomiota siihen, että Nordin tutkii vain keskusvallan käsitystä suomalaisista: ”Lukija kysyy, pitivätkö suomalaiset itse itseään ruotsalaisina vai eivät, mitä Nordin ei valitettavasti ole tutkinut.”²⁷

Pelkkä ulkoinen, sanokaamme oppineen kammiossa Uppsalassa tehty luokitus valtakunnan toisessa osassa asuvasta kansallisuudesta ei tietenkään vaikuta kyseiseen kansallisuuteen mitenkään, jos sitä eivät ole omaksuneet tämän kansallisuuden kanssa tekemisissä olevat toimijat ja siitä ei ole tullut näiden tekoja ohjaava käsitys. Oppinut tai ei, kysymyksessä on yleensä nationalistinen käsitys, jos se nostaa oman kansakunnan arvoa ja alentaa toisen.²⁸

Nationalismiin kuuluu näkemys sisältäpäin, käsitys omasta kansakunnasta, ja vieläpä sellainen, joka määrittää oman kansakunnan rajoja sosiaalisessa tai fyysisessä mielessä, sen asemaa, edellytyksiä ja kykyjä, tuntomerkkejä tai historiallisia muistoja, ja tekee tämän tavalla, joka on omiaan kasvattamaan kansakunnan keskinäistä yhteenkuuluvuutta, vahvistamaan sen sisäistä solidaarisuutta. Kohteena olevalle asialle annetaan nimi, sille rakennetaan identiteettiä, se liitetään rakentajiinsa ja sille haetaan tunnustusta.

Nationalistinen käsitys voi jäädä muistomerkiksi paperille, pelkäksi aatteeksi, mutta se voi myös vaikuttaa johonkin tekoon tai synnyttää jatkuvia toimintatapoja, vahvimmillaan joukkotoiminnan mitat saavan kansallisuusliikkeen, vaikuttavan aatteen. Se voi toteuttaa itsensä sanallisina tai fyysisinä monumentteina, sosiaalisina normeina ja instituutioina, oikeuksien tarjoamisena tai niiden poissulkemisena, suosintana tai syrjintänä, kansakuntana tai valtiona. Mikään näistä toteutusmuodoista ei ole sen välttämätön ehto. Havaittu asenne tai löydetty arkistodokumentti voivat riittää sen toteamiseen, mutta yhtä hyvin se voi esiintyä suurissa mitoissa, kokonaisen valtion toimintatavoissa.

Kuten edellä todettiin, erityisen suosittua on ollut selvittää asiaa valtiokeskeisesti, valtiollisuutta tavoittelevaa tai valtion ilmentämää nationalismia.

Olen jo mainitussa kirjassani nostanut esille toisenlaisen, varjoon jääneen nationalismin linjauksia 1700-luvulta, tärkeimpinä Daniel Jusleniuksen vuosisadan alkupuolella ja Henrik Gabriel Porthanin sen loppupuolella edustamat katsomukset, jotka eivät aikanaan olleet epäedustavia eivätkä jääneet vaille vaikutusta. He esittivät kannanottoja, jotka eivät mahdu pelkän antikvaarisen harrastuksen piiriin, mutta eivät myöskään olleet valtiollis-separatistisia.²⁹

”valtiota”. Nordinin aineistot ovat hänen tutkimaltaan aspektilta vakuuttavat, mutta tyhjentävänä hänen loppupäätelmäänsä ei voi pitää. Avarampi nationalismikäsitys olisi tuottanut monimuotoisemman tuloksen. Silti voi yhtyä Nordinin tulokseen nationalismin pääainesten esiintymisestä jo 1700-luvun alun Ruotsissa, mikä ei Patrik Hallin aatehistoriallista tiivistelmää ajatellen ole yllätys. Uusia näkökulmia luoneet, varhaisnationalismin yleisessä väitteessään yhtäpitävät Nordin 2000, Hall 2000 ja Manninen 2000 haastavat kaikki jatkotutkimuksiin.

²⁶ Nordin 2000, s. 448.

²⁷ Lennersand 2002, s. 96. Arvioijasta ei näyttäydy täysin vakuuttavaksi se Nordinin esittämä ”tutkimuksessa vallitsevaa käsitystä vastaan puhuva” argumentaatio, että Suomi olisi ollut jollain tavalla Ruotsista erilainen.

²⁸ Kaikkeen nationalismiin ei arvoasteikkoa sisälly. J.G. Herder esimerkiksi näki kansakunnat ainutlaatuisiksi, mikä ei mahdollistanut vertailua. Jokainen lauloi omaa lauluaan. Tämä ei sulje pois sitä, että Herderillä oli omia preferenssejään.

²⁹ Jusleniusta suomentanut Juhani Sarsila kertoo käyttäneensä kohteestaan nationalistin nimitystä ja törmänneensä tällöin kyselyyn: ”Mitä tekemistä Jusleniuksella on Suomen itsenäisyyden kanssa?”

Suomalaisten puolustuksesta oli kummassakin tapauksessa kysymys, Jusleniuksen esityksissä suomalaisten maineen ja Porthanin tapauksessa suomalaisten kielellisten oikeuksien, jotka jo Jusleniukselle olivat itsestäänselviä. Nationalismi ei edellytä järjestelmällisiä kansallisuusliikkeitä eikä valtionationalismia, jollaiset ilmiöt kuuluivat Ranskan suuren vallankumouksen jälkeiseen aikaan. Nationalismi on voitava tunnistaa myös aatehistoriallisena, aatteiden tason ilmiönä, jopa yksittäisiksi jäävissä äänissä. Sellaisena se saa monimuotoisen pitkän aikavälin historian, eri tilanteissa eri tavoin hahmottuvan, vailla yhtä yhtenäistä päämäärää.

Sekä Jusleniusta että Porthania voi luonnehtia kulttuurinationalisteiksi. Asialla oli heille koko lailla eri sisältö, mutta kirjoittaessaan Suomesta tai suomalaisista ja esittäessään näihin liittyviä vetoamuksiaan he kumpainenkaan eivät kyseenalaistaneet Ruotsin valtakunnan kokonaisuutta eivätkä suomalaisten kuulumista siihen. Sama kulttuuriseksi katsottava nationalismin määrittely koskee joukkoa muitakin 1700-luvun suomalaisia kirjoittajia ja toimijoita.

Tarvitaan erityisiä nimikkeitä erityisten sisältöjen tavoittamiseksi, mutta myös yleisiä käsitteitä, jotka eivät ole tiukasti aikaan ja paikkaan sidottuja. On ollut tapana puhua ”fennofiileistä”. Joukoon kuuluu kuitenkin – suoraan sanoen – niin maanisesti asialleen omistautuneita henkilöitä, etten pidä sellaista luonnehdintaa onnistuneena, kun en myöskään halua riistää aikaisemman vuosisadan kuvauksen tarpeisiin 1800-luvun fennomaaneilta heidän nimikettään. Kysymys oli enemmästä kuin ulkopuolisesta tarkkailusta: identiteetistä ja politiikasta.

Jusleniuksen vuonna 1703 julkaiseman väitöksen *Vindiciaen Fennorumin* Suomi oli enemmän kuin yksi kaupunki, enemmän yksi maakunta, yksi lääni tai yksi hiippakunta. Siinä ei ollut kysymys sen enempää Ruotsin valtakunnassa esiintyneestä vanhasta hiippakuntapatriotismista kuin kotimaakuntakeskeisyydestäkään.³⁰ Suomi oli Jusleniukselle suuriruhtinaskunta, joka koostui kahdesta hiippakunnasta ja jakautui neljään lääniin. Sivuseikka oli se, että ”suuriruhtinasta” sen enempää kuin kenraalikuvernööriäkään ei Jusleniuksen aikaan ollut.

Juslenius luetteli ”suuriruhtinaskuntansa” kaupunkeja ja linnoituksia Varsinais-Suomesta, Ahvenanmaalta, Hämeestä, Uudeltamaalta, Karjalasta ja Pohjanmaalta. Sillä tavoin koostui hänen varsin avara Suomensa. Inkerinmaa ja Lappi jäivät hänen luettelonsa ulkopuolelle. Erityishallintoalueena ollutta Käkisalmen lääniä Juslenius ei liittänyt luettelonsa. Se ei ollut Suomen viides lääni, mutta Karjalasta Juslenius mainitsi kyllä Viipurin, Käkisalmen ja Vehkalahden kaupungit.

Ylipäänsä ”fennien” kansallisuutta määrittävä Suomi oli hänelle ennen muuta erityinen hallinnollinen kokonaisuus, joskin Ruotsin kuninkaan nyttemmin, ”fennien” muinaisen suostumuksen ja synnytetyn unionin mukaisesti hallitsema. Mahdollisuus osallistua valtiopäiville oli sitä liittosuhdetta edelleen vahvistanut. Vaikka Juslenius oli itse toiminut Inkerinmaalla Kaprion kaupungissa, hänelle oli vieras se ajatus, että inkerinmaalaiset olisivat Suomeen kuuluvia.³¹

Tässä on kysymys pelkästään Jusleniuksen käsitysten kuvailusta. Asian tekee merkitykselliseksi se, että sen enempää Juslenius kuin muutkaan eivät voineet perustaa toimintaansa muuhun kuin omaksumiinsa tai luomiinsa käsityksiin, olivatpa ne meidän jälkikäteisistä näkökulmistamme sitten miten paikkansapitämättömiä tai mytologisia hyvänsä.

Juslenius veti rajoja Suomea asuttavien ”meikäläisten” ja lahden toisen puolen ruotsalaisten ”naapureiden” välille, tavoitteli kiihkeästi tunnustusta fenneilleen ja vetosi heihin rakentaen me- asenteita.

Siinäpä se. Kaikki nationalismi ei ole valtiollisen itsenäisyyden tavoittelua, vaikka kaikki valtiollisen itsenäisyyden tavoittelu on nationalismia.

³⁰ Manninen 2000, s. 88.

³¹ Vrt. Juslenius 2004, s. 115: ”En suinkaan tunnusta fenneiksi niitä, jotka asuvat maan rajaseuduilla ja joihin on sekoittunut vierasta verta. Noihin mokomiin on päässyt iskostumaan paitsi venäjän kieli myös moskoviittien luontaista pahuutta.” (Käännöstä tarkistettu.) Tällaisessa lausunnossa ei ole kysymys pelkästä paikallispatritotismista.

Täsmennettäköön, että ”meikäläinen” oli tässä yhteydessä Jusleniuksen käyttämä sana, ei minun lisäykseni. Jusleniuksen esityksellä oli vetoava ja kehottava luonne. Juslenius nosti esille muistoja menneistä teoista nähden niissä esikuvia nykyiselle ja tulevalle. Hän etsi suomalaisten samoin kuin valtakunnan toisessa puoliskossa asustavien ruotsalaisten tunnuspiirteitä ja hyveitä, perusteita sotataidosta ja opillisesta sivistyksestä kertovalle maineelle. Suomalaiset olivat hänellä Ruotsin valtakuntaan kuuluvaa Suomea asuttava ”kansakunta”, *natio*, ei pelkkä kansanheimo, vaikka hän käytti fenneistään myös ilmaisua *gens*.

Tällainen oli – sisältä päin esitettynä – nationalismipuhetta.³²

Tuntomerkeiksi otettavat piirteet voivat nationalismissa olla hyvin monenlaisia. Yksittäiset sisällöt eivät ratkaise, vaan retorinen ilmaus ja sen konteksti. Kansakuntaa puolustavalla tai sitä kohottavalla kannanotolla tulee lisäksi olla periaatteellinen luonne, jotta sitä voidaan nimittää nationalistiseksi. Jusleniuksen kirjoitukset liittivät asiat juuri sellaisiin toiminnallisiin yhteyksiin. Niitä saattaa pitää ulkopuolisen ”Suomen ystävän” fennofiilisen uteliaisuuden tai antikvaarisen uutteruuden tuotteina vain henkilö, joka ei ole niihin tutustunut.

Näin ajatellen ei esimerkiksi talonpoikaissäädyn toistuvia valtiopäivävalituksia kielikysymyksissä tule pitää nationalismin ilmauksina, jos niille ei ole annettu käytännön vaikeuksia avarampaa, periaatteellista perustelua. Tällä ei tosin mitenkään väitetä, että nationalistiseksi katsottava kannanotto olisi käytännöllisiä ongelmia ilmaisevaa arvokkaampi. Asiasta oli valtiopäivillä vaikea tehdä periaatteellista koskettamatta hallitusmuotoa, johon ei saanut kajota.

Silti on tarpeen erottaa nationalistisiksi katsottavat kannat, sellaiset kuin Jusleniuksen, pelkistetysti käytännöllisistä. Kysymys on erilaisista puheen tyypeistä. Jonkin puhettavan väittäminen ”nationalistiseksi” ei ole kannanotto ilmaisumuodon hyväksyttävyyteen tai tuomittavuuteen, ei paikkansapitävyyteen sen enempää kuin ajanmukaisuuteen. Käsite on kuvaileva.

Ruotsalaiset olivat Jusleniukselle eri toimijoita kuin suomalaiset. *Vindiciae Fennorum* välitti tarkasti arvostelemasta ruotsalaisia, olihan se sodan kestäessä Ruotsin valtakunnassa esitetty väitöskirja.³³ Sodan jatkuessa ja pakolaiseksi jouduttuaan, Västeråsin lukion lehtorin virkaanastujaispuheessaan *De miseriis Fennorum* (1715) hän kuitenkin täysin epädiplomaattisesti rökitti kuulijoitaan: ”...mahtavan Ruotsin herrat eivät ole jaksaneet alentuvaaisesti kiinnittää huomiota mitättömään Suomeen...”³⁴ ”Te olette niin mahtavia ja halveksitte Suomen kansaa tajuamatta lainkaan kansamme luontaista hyvettä. Kaiketi te joskus muinoin olitte katselleet tämän hyveen kuvajaista. Hyvettä itseään ette ole kuuna päivänä nähneetkaan.”³⁵

³² Asetan sanan ”puhe” runsaasti viljellyn lainasanan ”diskurssin” edelle. ”Nationalistinen diskurssi” olisi hyväksyttävä nimike, mutta ”kansallisuusaatepuhe” varmasti kielenhuollollinen ylilyönti.

³³ Yhdyn johtopäätökseen teoksessa Klinge 1982, s. 39: ”Kun Juslenius kuuluisassa teoksessaan *Aboa vetus et nova* ... sanoo, että hän on kirjoittanut sen painottaakseen vihollisillemme kaupungin ja maan kunniaa jne., niin tämä on suomalaisessa historiankirjoituksessa tulkittu siten, että Juslenius tarkoittaa vihollisilla ruotsalaisia. Asia on kuitenkin nähtävä kokonaan toisin. Keskellä raivoavaa sotaa ei olisi ollut vain kummallista, vaan suorastaan rikollista, levittää julkisessa väitöskirjassa epäsopua valtakuntaan. Ruotsin kaltaisessa valtakunnassa oli ennen nationalismin aikaa tilaa partikularistiselle patriotismille...” Siinä olen eri mieltä, että nationalismi ei ole Klingen modernistisella tavalla sidottu tiettyyn erityiseen aikaan, sanokaamme Ranskan suuren vallankumouksen jälkeiseen. Näkemys nationalismista pelkästään ”kansallisuusaatteen aikakaudelle” ominaisena on hylättävä. Tässä liityn Anthony D. Smithin tutkimuslinjaan ja hänen esittämäänsä kritiikkiin.

³⁴ Juslenius 2004, s. 113.

³⁵ Juslenius 2004, s. 124.

Epäilemättä Juslenius katsoi, että hänellä oli vahva taustatuki. Paikalliset eivät olleet esittäneet häntä lehtoriksi lukioonsa, mutta nimitys tuli kuninkaalta.

Juslenius oli lojaali Ruotsin soturikuninkaalle. Esimoderniksi hänen puheensa on kuitenkin katsottava sen vuoksi, että uskollisuuden kohteena ei ollut persoonaton valtio, vaan henkilö, kuningas.³⁶ Porthan puolestaan nojasi Ruotsin valtioon, kuninkaansa Kustaa III:n tarkoituksena tosin vahvasti epäillen, mutta juuri siitä lähtien, että Suomen turvan täytyisi löytyä Ruotsista.³⁷

Nationalismi ei ole oppia valtiosta, vaan kansakunnasta. Kansallinen identiteetti ei myöskään ole sama asia kuin pyrkimys itsenäisyyteen. Ehdotuksen itsenäisestä Suomesta esitti sitä paitsi vuonna 1742 ensimmäisenä julkisuudessa Venäjän keisarinna, ei kukaan suomalainen. Tällä ei väitetä ehdotusta vakavasti tarkoitetuksi, mutta se otti kuitenkin tulta joissakin seikkailullisissa sieluissa, jotka toivoivat voivansa edistää toisiinsa kietoutuvia suurpoliittisia ja sisäpoliittisia päämääriään Venäjän avulla.

Ajatus suomalaisesta kansakunnasta kuitenkin säilyi aivan sellaisista hankkeista riippumattomassa jusleniuslaisessa muodossa. Se muutti muotoaan vasta oppineen tutkimuksen edetessä.

Maanpettureita Ruotsin valtakunnassa?

Tästä huolimatta on olemassa toinenkin tulkintamahdollisuus siirryttäessä itsevaltiudesta vapaudenajalle. Oliko ”suomalainen” poliittinen termi ja tarkoittiko se puolueen tavoin toimivaa ryhmittymää?³⁸

Pelkkä kansakuntakäsitteen käyttö ei edellytä nationalismia. Sitä voi käyttää täysin neutraalisti, ulkopuolisen silmin. Kansallisuuskäsitteitä voidaan kuitenkin käyttää ”toisista” myös muussa kuin neutraalissa merkityksessä, haluttaessa viitata esimerkiksi poliittisiksi vastustajiksi koettuun ryhmään.

Matti Klinge on aloittanut erään äskettäisen kirjoituksensa lainaamalla Carl Hårlemanin kirjettä Carl Gustaf Tessinille vuodelta 1741. Siinä puhutaan siitä, että on pidätetty eräs ”suomalainen ylioppilas” (*Un certain Etudiant finnois*) nimeltä Daniel Helsingius ja että tämä on Johan Arckenholtzin ja Johan Mathesiuksen samoin kuin Olof Dalinin suuri ystävä.

Kysymys oli kärjistyneestä poliittisesta tilanteesta, jossa hatut tarvitsivat voittoa valtiopäivillä voidakseen aloittaa hyökkäyssodan Venäjää vastaan ja jossa ei ollut selvää, että he saisivat tähän riittävän tuen. Tilanteen pelasti 26. helmikuuta 1741 kansliakollegion virkamiehen, salaisen valiokunnan sihteerin Johan Gyllenstiernan nappaaminen luvattomista puuhista. Oli ilmennyt, että Venäjän suurlähettiläs oli kovin hyvin selvillä Ruotsin sisäisistä asioista. Hatut alkoivat vahtia lähetystöä ja tavoittivat Gyllenstiernan poistumassa sieltä.

Johan Gyllenstiernan isä oli Uudenmaan ja Hämeen läänin maaherra, jonka maanomistus sijaitsi Skoonessa. Hänen sukunsa oli syvästi kietoutunut Arvid Hornin sukuun ja hallintojärjestelmään, jopa niin, että kansliapresidentin vaimo oli gyllenstiernoja. Aloitettiin valtavat kuulustelut tuota jo syrjäytettyä hallintoa tukeneiden, siihen kuuluneiden ja erinäisten suomalaislähtöisten piirissä. Ne käänsivät mielipidettä olennaisella tavalla hattujen politiikan hyväksi. Pelon ilmapiiri vallitsi.³⁹

³⁶ Virkaanastujaisesityksessään Juslenius viittasi niin Ruotsiin kuin Suomeenkin saman kuninkaan ”omaisuutena”, ks. Juslenius 2004, s. 111. Venäläismiehityksen alle jääneistä suomalaisista hän ei enää aikaisemmasta puhetavastaan poiketen käyttänyt nimitystä *natio*, vaan pelkästään *gens*.

³⁷ Ks. Manninen 2000, s. 216-226.

³⁸ Klinge on sähköpostissaan tämän kirjoittajalle 23.1.2005 kysynyt vuoden 2003 artikkeliinsa ja Topelius-kirjaansa viitaten, ”onko suomalaiset Arvid Horn -yhteydessä nähtävä myssyinä, oliko suomalaisuus toisin sanoen myös puoluetermi”.

³⁹ Carlsson 1966.

Näyttää hyvinkin ilmeiseltä, että suomalaisuus oli tuossa tilanteessa jo itsessään epäilyksiä herättävää, kun suomalaisten keskuudessa tiedettiin vastustettavan sotaretkeä laajasti. Klinge on esittänyt dokumentaatiota siitä, miten Suomessa asuvilla oli perusteita sellaiseen. Hän on lainannut venäläisystävällisen geopolitiikan kannattajaksi tulleen Topeliuksen romaanissaan *Hertiginnan af Finland* (1850) esittämää lausuntoa puheena olevasta ajankohdasta:

”Ei ollut mikään sattuma, että Suomen suurin valtiomies Arvid Horn organisoisi myssyjen puolueen ja pani alulle kärsivällisyyden, uutteruuden, rauhanomaisen viljelyn hyväntekeväen hallituksen. Hän heijasti kansaansa, jonka luonne ja onnettomuudet olivat opettaneet pitäytymään myssyjen periaatteisiin. Jollei olisi ollut muita syitä, olisi jo Suomen asema ’verisenä kilpenä’ itää vastaan yksistään ollut riittävä. Mutta myssyjen politiikka oli Suomessa yhtä kansallista, jollei yhtä traditionaalista, kuin hattujen puolueen Ruotsissa.”⁴⁰

Klinge toteaa sen liioittelun, että eivät sentään kaikki suomalaiset olleet myssyjä. Myös Topeliuksen puhe Arvid Hornin suorittamasta myssyjen puolueen ”organisoimisesta” on liioittelua, sillä myssyt olivat kovin organisoitumattomia verrattuina hattuihin ja siinä olikin eräs heidän tappionsa syy. Eikä Arvid Horn näytä olleen mikään periaatteellinen rauhanpolitiikan mies, ennemminkin vain hattuja varovaisempi.⁴¹

Mitä on sanottava Topeliuksen tavasta nähdä myssyjen politiikassa suomalaisten ”kansallinen” linja?

Puolueet olivat tuohon aikaan tarkasti ottaen valtiopäivien ja pääkaupungin asia. Niillä ei ollut eikä saanut olla alueellista organisaatiota ympäri valtakuntaa, saati sitten jotain valtakunnan osaa varten, sellaista kuin esimerkiksi Suomea. Valtiopäivämiesten valitsijoilla eri paikkakunnilla ja eri säädyissä, joita vaalit koskivat, oli tietysti poliittisia mielipiteitä, jotka vaikuttivat tulokseen. Varsinaisen puolueorganisoinnin puuttuessa muualta kuin Tukholmasta ja sen jäädessä sielläkin salakähmäiseksi on kuitenkin vaikea tehdä päätelmiä eri alueista. Jäsenluetteloita ei ollut olemassa, puoluesuuntautuminen täytyy päätellä pääasiassa käyttäytymisestä valtiopäivillä ja muissa yhteyksissä.⁴²

Käytännössä kuitenkin toimittiin yhteisesti ja verkostomaisesti. Verkostoista ei tehty poissulkevia, vaan tukea asialle etsittiin sieltä, mistä sitä saattoi kuvitella saatavan. Suomessa henkilökohtaisten suhteiden ja yhteisten sukupolvikokemusten verkostoja muodostui maan kahdessa opinahjossa, lukiossa Porvoossa ja yliopistossa Turussa. Klinge on luonnostellut näitä verkostoja ja esittänyt niihin aikanaan kuuluneiden piirissä hahmotettavaksi muun muassa ”rauhantai Venäjän-ystävällisen suuntauksen”.⁴³ Entinen Viipurin kymnaasi oli perustettu Uudenkaupungin rauhan jälkeen uudelleen Porvooseen ja yliopistossa sen oppilaista muodostui edelleen ydinjoukko osakuntaan *Natio Viburgensis*. Siihen liittyivät myös Venäjälle joutuneesta Suomen osasta tulleet ylioppilaat.

Klinge kuvaa tilannetta: ”Itäisen hiippakunnan asukkaisiin erityisesti rajaseuduilla vaikutti Venäjä. Esiintyi laillista ja laitonta kauppaa ja liikennettä. Mielenkiintoista tässä tarkasteltavien poliittisten toimijoiden kannalta on se, että heillä oli sukulaisia pappeina rajaseurakunnissa. Jotkin näistä seurakunnista olivat jaettuina siten, että valtakunnanrajat kulkivat pitäjien halki. Osa

⁴⁰ Lain. Klinge 1998a, s. 360.

⁴¹ Nilzén 1971. Nationalistisessa historiankirjoituksessa Arvid Hornin epäsuomalaisuutta on todisteltu viittaamalla siihen, ettei hän tehnyt Suomen hyväksi sellaista erityistä asiaa kuin maan rajojen linnoittamista. Mutta ei hän ollut niitä miehiä, joiden mielestä Venäjän Uudenkaupungin rauhassa saavuttamat rajat välttämättä olisivat pysyvät. Aika tämän asian esille ottamiseen ei vain hänen mielestään ollut sopiva. Ja miten hän olisi voinut ryhtyä linnoittamaan olemassaolevia rajoja raivostuttamatta vastustajiaan? Hattujen myöhempää työtä Viaporin rakentamisessa on pidetty Suomen puolustuksena. Miten asia todellisuudessa oli, selviää kirjoituksesta Klinge 1998.

⁴² Mittavin aiheen kartoitus sisältyy teokseen Carlsson 1981.

⁴³ Klinge 2003, s. 109.

seurakuntalaisista oli ruotsalaisia, toiset venäläisiä alamaisia, esirukouksia luettiin kummillekin esivalloille... Luovutetuilla luterilaisilla alueilla vaikuttavat papit tulivat Suomesta ja Porvoon hiippakunnasta, säännönmukaisesti opiskeltuaan Porvoossa ja Turussa. Nämä olot olivat ennenminkin omiaan määrittämään mielenlaatua rauhanystävällisessä myssymielipiteessä kuin luomaan pohjaa hattujen edustamalle revanssipolitiikalle.”⁴⁴

Nuoret kohtasivat hävityksen ja perimätiedon isonvihan ajalta, Suomen Topeliuksen mainitsemana ”verisenä kilpenä”. Se saattoi vaikuttaa niin, että he eivät halunneet uutta sotaa Venäjän kanssa, koska sellainen uhkasi heille omaa ja läheistä. Silloin heidän oli johdonmukaista kannattaa myssyjä. Toisaalta hattujen politiikka sisälsi lupauksen siitä, että tuota omaa ja läheistä saataisiin takaisin, luovutetut alueet palautettaisiin, elettäisiin jälleen suurvallan asemasta nauttivassa maassa, mennyt valtakunta kukoistaisi, voitaisiin vieläpä kostaa.

Ehkä tuleva tutkimus voi selvittää sitä, vaikuttiko tilanne todella Klingenin hypoteesin edellyttämällä tavalla. Tässä on tarpeen kiinnittää huomiota siihen, keillä oli tietoa arvioida Venäjän sotilaallista voimaa ja varsinkin sen voimaan verrattuna Ruotsiin.

Pelkkä koetun tuhon kokemus ei siihen riittänyt. Valtakunnan sisälle ei voitu levittää realistista kuvaa Pultavan taistelusta. Koettu hävitys oli mahdollista tulkita vanhaluterilaiseen tapaan Jumalan vihan ilmaukseksi ja rangaistukseksi tehdyistä synneistä. Jäljelle jääneestä Suomen itäisestä osasta oli kuitenkin yhteyksiä Pietariin saakka. Ne saattoivat antaa edellytykset päätellä, mitä oikein oli tapahtunut ja mikä valtakuntaa oli kohdannut. Jotain näistä vaikutelmista kertonee se, että Porvoon piispaksi tultuaan Daniel Juslenius suunnitteli hiippakuntansa pääpaikan siirtämistä rajan läheisyydestä Kokkolaan.

Oli toinenkin tie päästä selville tapahtuneista voimasuhteiden muutoksista, Johan Arckenholtzin kulkema. Hän oli kiertänyt Eurooppaa ja tutustunut henkilökohtaisesti sen uusimpiin oloihin, paneutunut vanhaan ja aivan uusimpaankin historialliseen kirjallisuuteen, myös Pietari Suurta koskevaan. Hän punoi yhteyksiä Tukholmassa sinne tullessiin suomalaisiin ja muihin valtiopäivämiehiin, ensin Arvid Hornin hallinnon tukena, sitten virkansa menetettyään ja puoluekiistan kärjistyttyä suorasti kannatuksen kerääjänä myssyille.

Kaikenlainen kestitseminen kuului aikaan, mutta valtiopäivien ulkopuolisten ei ollut luvallista pyrkiä vaikuttamaan valtiopäivämiesten kantojen muodostukseen. Sellaisen katsottiin loukkaavan säätyjen vapautta. Arckenholtz oli tällainen ulkopuolinen, ei mikään valtiopäivämies. Sama koski hänen yhteistyökumppaniaan Johan Mathesiusta, joka toimi valtiopäivillä suomen kielen tulkkina ja kielenkääntäjänä.

Nuoren Gyllenstiernan kärehdettyä suhteestaan Venäjän lähetystöön hän ilmiantoi Arckenholtzin ja Mathesiuksen. Gyllenstierna uskoi Arckenholtzin osallistuneen laittomiin neuvotteluihin neuvotteluihin Suomen asioista ja sanoi nähneensä Arckenholtzin käsialan jossain sellaisessa suunnitelmassa.

Osana toimeenpantuja, todella mittavasti myssyjen korkeimpaan johtoon ja sen läheisiin kohdistuneita tutkimuksia näitä kahta kuulusteltiin heidän tekemisistään kolmen viimeisen vuoden aikana. Ylhäisiä ja alhaisia kuultiin, kaikki kivet käännettiin. Kidutuskin kuului Arckenholtzin tapauksessa kuvaan, koska kysymys oli maanpetossyytteenä. Huhut tosin ilmeisesti liioittelivat sitä, mitä paikaksi valitussa Valkoisessa Hevosessa oikein tapahtui. Kaupungilla uskottiin laajan salaliiton paljastuneen ja monien ihmisten hengen riippuvan Arckenholtzin kuulustelujen tuloksesta.

Edellisillä valtiopäivillä Arvid Horn ja hänen kannattajansa oli erotettu maan hallituksesta, valtaneuvostosta, ja kaksikon todettiin toimineen heidän asemansa palauttamiseksi. Pian vallan saatuaan hatut olivat toteuttaneet näyttävän joukkojen siirron Suomeen, mutta hyökkäystä Venäjälle ei voitu vielä aloittaa, sillä siihen tarvittiin valtiopäivien päätöstä.

Tukholman kaupunkikuvaa värivät nuoret sotaintoiset hatut uniformuissaan. Syntyi ajan tunnetuimpiin kuuluva sotalaulu: ”Swenska gossar blå / Som till Finland gå / sku bli skräck för alla

⁴⁴ Klinge 2003, s. 112.

Ryssar Och / Wåga lif och blod / Och med tappert mod / dela ut mång Heta Kyssar / Oförskräckta Käcka / Viborgs murar bräcka / Rysker eld och kulor trotsa...”⁴⁵ Jne.

Kaksikko oli toiminut lukuisilla tavoilla valtiopäivien sotapäätöksen syntymistä vastaan. Kuulusteluissa ilmeni todistajanlausuntojen mukaan, että Mathesius oli väittänyt kahvihuoneissa monille joukkojen siirron Suomeen olleen tarpeeton ja vahingollinen toimenpide. Suomeen ja sen asukkaisiin ei voitaisi luottaa sodassa Venäjän kanssa. Venäjä voisi tarjota heille parempaa suojaa. Mathesius oli pitkään pitänyt yhteyttä Venäjän lähetystösihteeriin.

Eniten Mathesius oli ollut tekemisissä talonpoikaissäädyn kanssa. Siinä säädysähän nimenomaan tarvittiin suomenkieltä taitavaa tulkkia. Mathesius oli väittänyt erotettuja valtaneuvoksia syyttömiksi ja sekaantunut politiikkaan pyrkimällä vaikuttamaan talonpoikaissäädyn johtohenkilöiden valintaan, kuten ajamalla Arckenholtzia säädyn sihteeriksi, mikä hanke epäonnistui. Mathesiuksella oli ollut asioiden julkisuudesta toinen käsitys kuin hänen kuulustelijoillaan. Hän oli myös arvostellut tukia manufaktuureille ja ylistänyt vapaampaa kauppaa.

Vastaavasti Arckenholtzin katsottiin laatineen pilkkakirjoituksia ja satiireja, levittäneen käsikirjoituksia ja lappusia, toimineen erotettujen valtaneuvosten – siis Arvid Hornin hallituksen – aseman palauttamiseksi, käyneen kirjeenvaihtoa eri puolille, hankkineen jäljennöksen salaisesta asiakirjasta ja pitäneen yhteyttä Hessenin edustajaan.⁴⁶ Kuulusteluissa Arckenholtz kiisti lähettäneensä kuriiripostia Suomeen, samoin kanssakäymisen Venäjän suurlähettilään tai lähetystösihteerin kanssa. Hesseniläisessä yhteydenpidossaan Arckenholtz ei katsonut olleen mitään Ruotsin edun vastaista. Venäjän kanssa tehtävän, erotettujen valtaneuvosten kohtaloksi koituneen liittosopimuksen jatkamiseksi hän oli kuitenkin edellisten valtiopäivien yhteydessä toiminut.

Salaisesta asiakirjasta Arckenholtz väitti puolustuskirjelmässään 22. kesäkuuta 1741, että hän oli ollut seurueessa, jossa oli tarkasteltu kyseistä asiakirjaa ja puhuttu siitä, tarkemmin sanoen kysymyksessä oli salaisen valiokunnan päätös joukkojen keskittämisestä Suomeen. Kun asiakirja oli jo kiertänyt monissa käsissä, hän ei ollut nähnyt estettä sen jäljentämiselle.⁴⁷

Tässä ei ole mahdollista mennä maanpetoskomission työn lähempään arviointiin. Aiheesta tarvittaisiin erillinen tutkimus. Todistajiksi tai kuultaviksi kutsuttiin huomattavan suuri määrä merkittäviä henkilöitä. Pelkästään rekisteriosastossa on omistettu Arckenholtzille 125 sivua ja jokaisella sivulla on puolen tusinaa mainintaa siitä, mitä hänestä on sanottu tai mitä hän on sanonut ja mistä kohdasta aineistoja maininnat löytyvät. Tätä voi verrata Gyllenstiernan osuuteen, joka kattaa 109 sivua. Mathesiuksen hakemisto puolestaan käsittää 59 sivua, nuoren Helsingiuksen vain 7. Toki muihinkin suomalaisiin annetaan hakemistossa viitteitä, esimerkiksi turkulaiseen kauppiaseen Esaias Wechteriin sivun verran. Useimmat esiintyvät vain viittauksin Arckenholtzin suunnitelmaan.

Arckenholtz otti asian äärimmäisen vakavasti. Vankeudessa hän jäljensi erään kuolemaa käsittelevän kirjoituksen. Lähdeasiantuntija on lausunut kuulusteluista: ”Kun Gyllenstierna saatiin verrattain helposti puhumaan ja antamaan luotettavuudeltaan vaihtelevia tietoja, Dalin ja Arckenholtz vaikuttivat umpimielisemmiltä. Erityisesti jälkimmäisen on täytynyt olla vaikeasti

⁴⁵ Carlsson 1966, s. 371.

⁴⁶ Kuningas näyttää suojelleen Arckenholtzia auttaessaan tätä saamaan hesseniläisestä Kasselista kirjastonhoitajan viran, kun maaperä alkoi polttaa jalkojen alla Ruotsissa. Tässä yhteydenpidossa saattaa olla selitys sille, koska Fredrik I oli samalla Hessenin maakreivi. Kuninkaan asenne näyttää olleen sotaa vastaan tai joka tapauksessa horjuva siihen saakka, kunnes Hessenin edustaja Danckelmann karkotettiin hänen hovistaan. Lopulta Fredrik I oli valmis jopa joukkojen johtoon, mitä ei kuitenkaan hyväksytty. Ks. Carlsson 1966, s. 187, 191, 304.

⁴⁷ Riksarkivet, Rikets Stenders Commissionsprotokoll Angående Gyllenstierna m.fl., År 1741, R 5671, s. 1716-1717.

selvitettävä. Saa lähes vaikutelman, että Arckenholtz ei tunnustanut juuri mitään varauksettomasti ja myöntyi vain, kun oli täysin toivotonta kiistää.”⁴⁸

Myssyjen syrjäytetyn valtakoneiston pyrkimykset palata valtaan saavat aineistoissa valaisua. Tapaamispaikkoina toimineet kapakat ja kahvilat käyvät lukijalle tutuiksi. Arckenholtz osoittautuu huomiota herättäneeksi toimijaksi, mutta myös lukuisien muiden tekemisiä selvitettiin.

Raskauttavaksi todisteeksi Arckenholtzia vastaan hänen papereistaan löytyi lappunen, joka sisälsi suunnitelman vaikuttaa porvarissäädyn valtiopäivämiehiin ja vieläpä heidän vaaliinsa, ymmärrettävästi myssyjen hyväksi. Asiakirjaa selvitettiin juurta jaksain. Siinä oli ensin lueteltu musteella joukko kaupunkeja Pohjanlahden kummaltakin puolen sekä eteläisestä Suomesta ja sitten joukko mahdollisia nimiä näiden edustajiksi. Lyijykynällä oli tehty lisäehtouksia ja pyyhitty yli joitakin nimiä: raatimiehiä, pormestareita, porvareita, lääninsihteeri, kaupunginsihteeri, kirjuri jne. Muoto kertoi lopputuloksen syntyneen neuvottelun pohjalta.

Kaupunkien luettelo oli mittava. Se alkoi Gävlestä, jonka kohdalle ei tosin ollut nimetty sopivaa henkilöä, mutta useimmissa tapauksissa sellaiseen oli päädytty, joskin muutamissa kohdissa oli pelkästään toteamus ”ei entistä”. Mukana olivat jo mainitun kaupungin lisäksi ja tässä järjestyksessä Söderhamn, Hudwiksvall, Sundsvall, Härnösand, Uumaja, Piitime, Luulaja, Tornio, Oulu, Kajaani, Raahe, Kokkola, Pietarsaari, Uusikaarlepyy, Vaasa, Kristiina, Pori, Rauma, Uusikaupunki, Naantali, Turku, Tammisaari, Helsinki, Porvoo ja Hamina.

Tämän säilyneen asiakirjan alkuperäisteksti ei ollut tehty Arckenholtzin käsialalla. Arckenholtz kertoi kuulustelijoilleen saaneensa sen edellisiin valtiopäiviin osallistuneelta ja sen jälkeen erillisen matkan Tukholmaan tehneeltä kokkolalaiselta raatimies Jakob Falanderilta ja myönsi keskustelleensa Falanderin kanssa. Tämä oli tehnyt paperia lukiessaan joukon huomautuksia, jotka Arckenholtz sitten kertomansa mukaan oli merkinnyt lyijykynällä muistiin.

Asiakirjasta on pääteltävissä, mihin suuntaan asiakirjaa oli tarkistettu. Esimerkiksi Vaasan kohdalla oli ensiksi nimi David Cneiff, joka tutkimuskirjallisuuden perusteella on todettavissa hatulle kuuluneeksi,⁴⁹ ja se oli sitten lyijykynällä korjattu toiseksi, myssynä tunnetuksi Christian Backmaniksi.⁵⁰ Tammisaaresta ei kelpuutettu Ekmania, mutta tilalle ei ollut keksitty toistakaan nimeä. Tiedetään sellainen Ekman, joka oli ollut Porvoon varapormestari, valtiopäivillä Porvoosta ja hattu, mutta hän siirtyi 1740 Länsi-Göötanmaalle Alingsåsiin.

Myssyiksi ovat tunnistettavissa jo mainittujen Falanderin ja Backmanin lisäksi Oulun Paul Florin, Rauman Johan Tackou, Turun Esaias Wechter, Helsingin Henrik Forsteen ja Haminan Fredrik Wittstock.⁵¹ Kaikista ei ole saatavissa tietoja. Useat olivat olleet valtiopäivillä 1738-1739, niiden perusteella myssyiksi tunnistettavia, monet taas tulivat esiintymään aktiivisina myssyinä valtiopäivillä 1742. Kovin valmiina ei paperia voi pitää. Kysymyksessä oli joka tapauksessa suunnitelma myssyjen osuuden vahvistamiseksi porvarissäädystä.

Asiaa tutkinut maanpetoskomissio nimitti lappusta kaikissa asiakirjoissaan Arckenholtzin suunnitelmaksi, vaikka tunnustuksen perusteella kysymyksessä oli ”Jakob Falanderin suunnitelma”, johon Arckenholtz oli pelkkänä kirjurina tehnyt lyijykynällä Falanderin täydennykset. Kokkolalainen raatimies ei ollut mikään mitättömyys. Toisaalta valtiopäiviä koskeneen sen ajan julkisuuden, siis huhut ja juorut mainiosti tuntenut, poliittisesti tarkkana ollut Arckenholtz – vertaa *Sagu-Brottiin* – on hyvin voinut tehdä ehdotuksiaan.

Rekisterissä asiakirjan nimi täsmennettiin Arckenholtzin kohdalla suunnitelmaksi valtiopäivämiesten valitsemiseksi ”från Ständerna i Finland, Öster- och Wästerbotten, samt...”, jossa siis Pohjanmaa koostui lahden itäisestä ja läntisestä osasta ja Suomi oli niitä eteläisempi.

⁴⁸ Carlsson 1966, s. 28.

⁴⁹ Nikula 1978, s. 62, 63.

⁵⁰ Nikula 1978, s. 62, 63.

⁵¹ Nikula 1978, s. 57, 58, 60, 62, 66, 69, 71, 73.

Puolustuskirjelmässään Arckenholtz väitti, että suunnitelmaa ei ollut koskaan pantu toimeen. Se oli ”stadnat inom blotta idéerne”.⁵² Tietysti Arckenholtz selitti asioita puolustuksessaan parhain päin. Mitä todella tapahtui, täytyy jättää tässä arvailtavaksi. Arckenholtz oli perustellun ulkopoliittisen käsityksensä vuoksi hattujen silmätikkuna, mutta ei ole uskottavaa, että hän olisi pitäytynyt kriittisessä tilanteessa aivan niin passiivisena kuin hän antoi ymmärtää. Myssyjen suurvärvääjäksi näyttäytyy Smoolannissa toiminut Georg Bogislaus Staël von Holstein.⁵³ Häneen komissio ymmärrettävästi myös kiinnitti huomiota. Arckenholtz ja Mathesius pidätettiin pian valtiopäivien alettua, joten heistä tehtiin samalla toimintakyvyttömiä taivuttelemaan mielipiteitä valtiopäivien aikana, kuten muistakin epäilyksen varjon päälle saaneista myssyistä.

Valtakunnan säätyjen asettaman komission 6. elokuuta 1741 päivätyssä päätöslausunnossa salaiselle valiokunnalle todettiin Johan Mathesiuksesta muun muassa, että tämä oli ”ilman mitään syytä selittänyt koko suomalaisen kansakunnan (*finska nationen*) uskottomaksi kuningastaan ja isänmaataan [=Ruotsia] kohtaan”, vaikka ”Suomalainen Kansakunta yhtä hyvin nyt kuin aina ylimuistoisista ajoista asti” on teoin osoittanut kuningastaan ja isänmaataan kohtaan rakkautta.⁵⁴

Suomalaisten toisin sanoen oletettiin seuraavan, kun viedään. Vastuullisiksi katsottiin toimijat valtiopäivien liepeillä, eivät mielipiteet siellä, mistä valtiopäivämiehet lähetettiin. Toisaalta vakuuttelu suomalaisen kansakunnan ylimuistoisesta uskollisuudesta kertoo siitä, että oli syntynyt tarve tuollaiseen vakuutteluun. Asia oli kiistetty. Todistajien lausuntojen mukaan sen oli tehnyt Mathesius. Valtiopäivien asettaman ja painavimmalta osaltaan aatellisista hatuista koostuvan komission kärjessä oli ”vihaisen miehen” nimikkeellä kulkenut Elimäen Henrik Jakob Wrede, itsekin itsensä suomalaiseksi määritelty.⁵⁵

Mielenkiintoista on se, että Johan Mathesius näyttää käsittäneen itsensä kansakuntansa edusmieheksi perustellessaan vastarintaansa. Hän ei ilmeisesti ollut pelkästään suomen kielen, vaan myös suomalaisten talonpoikien katsomusten tulkki, joka tapauksessa vaikuttaja valtiopäivämiesten keskuudessa, mikä ei sopinut hänen virkatehtäväänsä. Toisin kuin Arckenholtz, hän ei ollut oppinut kirjailija eikä jättänyt jälkeensä näkemyksensä yksityiskohtaisia selvittelyjä.

Arckenholtzia ei moitittu mainitunlaisesta suomalaisen kansakunnan ylimuistoisen ja nykyisen rakkauden vääristelystä, mutta kummankin syytettynä olleen tapauksessa näyttöä katsottiin olevan.

⁵² Riksarkivet, Rikets Stenders Commissionsprotokoll jne., R 5671, s. 1714. Esaias Wechter oli aktiivisena valtiopäivillä 1740-1741. Sitä hän yhtenä Suomesta tulleiden myssyjen nokkamiehenä oli varmaan Arckenholtzin ja Falanderin suunnitelmasta riippumattakin. Porvarissäädyllyä oli merkittävä asema, kun mielipiteet sen piirissä olivat hajallaan.

⁵³ Carlsson 1981, s. 183.

⁵⁴ Riksarkivet, R.H.S. Commission, Till Sekrete Utskottet Ingifna Berättelse mm., I Brottsmålet Emot Baron Gyllenstierna, Arckenholtz och Mathesius, År 1741, R 5670. ”Nationen” kirjoitettiin muusta käsialasta poiketen latinalaisin kirjaimin, jälkimmäisellä kerralla isolla alkukirjaimella. Tässä voi olla paikallaan kiinnittää huomiota siihen, että komission lausunnon ensimmäinen allekirjoittaja, ilmeisesti puheenjohtaja Henrik Jakob Wrede ei pelkästään ollut kotoisin Suomesta (”af Elimä”) vaan aikaisemmin toisessa yhteydessä itse antamansa luonnehdinnan mukaan ”suomalainen”. Maininta suomalaisen kansakunnan uskollisuudesta voi hyvin olla peräisin häneltä. Wrede ja viisi muuta aatellisäädyn edustajaa komissiossa (Olof Ehrencrantz, Casper Gyllenbååth, Lars Benzelstierna, Carl Gustaf Löwenhielm) olivat sotapolitiikan tiukkoja kannattajia. Hattuihin kuuluivat myös pappissäädyn kaksi edustajaa (Henrik Benzelius, Olof Osander), toinen heistä vaati Mathesiukselle ja Arckenholtzille muuta komissiota ankarampaa tuomiota, kolmas (Andreas Winbom) näyttää olleen myssy. Kolme porvarissäätyn kuulunutta ovat vaikeammin tunnistettavissa, mutta tuskin poikkesivat suuntaukseltaan. Talonpojat puolestaan olivat suljettuja ulkopoliittisten salaisuuksien ja siis myös komission ulkopuolelle, vaikka sota koski kaikkia.

⁵⁵ Carlsson 1981, s. 234, lainaa häntä koskevia luonnehdintoja: ”En wreder man (=W!) skakade hufvudet och skrek så snart Harald (=Tessin) talte.” ”...han kunde skrika...en ny brun källt.”

Arckenholtz ja Mathesius tuomittiin tyrmään. Todisteiden hataruuden vuoksi Arckenholtzin tuomio oli vain kuukausi vankeutta vedellä ja leivällä, mutta valtiopäivät muutti tuomion turvasäilöksi Bohusin linnoituksessa. Päitä ei pudonnut, ei edes Gyllenstiernan, joka vapautensa lisäksi tuomittiin menettämään tiluksensa, kunniansa ja aatelistarvonsa.

Myssyt oli nujerretty henkisesti. Ritarihuoneella käytiin helmikuun puolivälissä 1741 näyttävä puolueyhteenotto, mutta keskeisessä asemassa olleen Gyllenstiernan skandaalimainen pidätys muutamaa päivää myöhemmin ja sitä seuranneet huomiota herättäneet sekä laajaan joukkoon ulottuneet kuulustelut olivat niin vakava asia, että myssyt eivät enää kyenneet kokoamaan vastustustaan.

Sota saattoi alkaa. Se julistettiin Venäjälle 28. kesäkuuta 1741, oikeudenkäynnin ollessa vielä lopullisia tuomioitaan vailla. Rauhanehdot oli muotoiltu hyvissä ajoin tätä ennen. Sodanjulistus annettiin Tukholman pääkaduilla suurin juhlamenoin kaikelle kansalle tiedoksi. Mielialoja kuvaava aikalaislausunto, jonka mukaan sekä ylhäisö että kaupungin rahvas ilmaisivat tavatonta iloa: ”Kun sota nyt siten oli julistettu, ei yleisössä kuultu muita puheita eikä lupauksia kuin että ruotsalaisemme söisivät joulupuuroa Viipurissa...”⁵⁶

Maininta Suomalaisen Kansakunnan uskollisuudesta ”nyt ja ylimuistoisista ajoista asti” oli päivätty pian sodanjulistuksen jälkeen ja pari viikkoa ennen taistelujen alkamista Lappeenrannassa. On selvää, että sanonta ei sellaisessa tilanteessa voinut tarkoittaa pelkästään Tukholmaan kokoontuneita suomalaisia. Se koski Suomessa syntyneitä, asuvia, sieltä lähtöisin olevia yleensä. Komissio ei vähimmässäkään määrin kyseenalaistanut suomalaisen kansakunnan olemassaoloa, päin vastoin. Se sai ylimuistoisen historian. Viittaus ”ylimuistoisina aikoina” käytännössä osoitettuun isänmaanrakkauteen tarkoitti varmaan monia asioita, mutta joka tapauksessa suomalaisten aikaisempaa osallistumista Ruotsin sotiin. Ajankohtaan suhteutettuna ”nyt” tarkoitti sotaa. Siihen ei ollut vastaan panemista.

Sodan päätyttyä kaksi vuotta myöhemmin Arckenholtz ja Mathesius armahdettiin. Avoimesti ei voitu myöntää joukkojen keskittämistä Suomeen sen enempää kuin sen taustatarkoitusta ”tarpeettomaksi ja vääräksi toimenpiteeksi”. Sehän olisi merkinnyt samaa kuin myöntää virkavirhe, johtanut vallan vaihtumiseen, mihin hatuilla ei ollut vähintäkään halukkuutta. Kaksi sotapäällikköä leimattiin syntipukeiksi ja heidät teloitettiin. Se korvasi vastuukysymyksen selvittelyn.

Ironista asiassa on se, että poliittinen vaikuttaminen ”säätäjien vapauteen” oli kielletty valtakunnan sisällä, kun samanaikaisesti valtakunnan säädöt olivat mitä suurimmassa määrin riippuvaisia ulkovalloista. Ei Ruotsi ollut suurvalta, jonka omat varat olisivat riittäneet sodankäyntiin. Rahoituksensa Venäjän vastaiseen sotaansa hatut saivat Ranskalta, kun taas heitä vastustavia myssyjä rahoittivat Englanti ja Venäjä.⁵⁷ Kannattaa muistaa, että siihen aikaan ei tunnettu kansanedustajien palkkoja ja että valtiopäivät saattoivat kestää hyvinkin pitkään.

Arckenholtzin suunnitelman kohteena ollut alue oli toinen ja huomattavasti kattavampi kuin se, johon Klinge on kiinnittänyt huomiota. Se käsitti koko Suomen rannikkoalueet samoin kuin Suomen kanssa merellisessä yhteydessä olleet alueet lahden toiselta puolen, mitättömin sisämaan poikkeuksin, mikä olikin luonnollista kaupunkirakenteen kehityksen kannalta. Klingen tarjoama näkökulma ei ole ristiriidassa sen kanssa, mitä voidaan päätellä ”Arckenholtzin suunnitelmasta”. Se täydentää sitä.

Ystävänsä Mathesiuksen ja varmaan myös Helsingiuksen tapaan Arckenholtz käsitti itsensä kansallisuudeltaan suomalaiseksi.⁵⁸ Kasselin kirjastonhoitaja-aikanaan 1750-luvulla kirjoittelikin eurooppalaisiin yhteyksiin jusleniuslaisittain ja Jusleniuksen viitaten suomalaisten maineen

⁵⁶ Lain. Carlsson 1966, s. 395.

⁵⁷ Englantilaisista asiakirjoista on voitu todeta, että mm. Arckenholtzille toimitettiin Englannista rahaa hänen vankeusaikanaan, ks. Behre 1965, s. 237.

⁵⁸ Muotokuvassaan vuodelta 1753 hän käytti määrittelyä *Finlando-Svecus*, jossa ensimmäinen osa viittasi hänen kansallisuuteensa, jälkimmäinen hänen valtiolliseen alamaisuuteensa.

puolustukseksi.⁵⁹ Ruotsin puoluevastakohdassa Arckenholtz ei sen sijaan koskaan käyttänyt perusteluna myssypolitiikalleen suomalaisuuttaan. Hänelle vastakohta oli aina sama: ”oikeamieliset ruotsalaiset” vastaan sotapolitiikan tielle lähteneet ”ranskalaiset partisaanit”.

Kysymys oli koko Ruotsin politiikan suunnasta, ei mistään kansallisella tai suomalaisen kansakunnan tasolla määriteltävästä, ja oikealta ruotsalaiselta linjalta poikkeavat näyttäytyivät suunnilleen maanpetteureiksi – puolin ja toisin. Sen ajan politiikka ei tuntenut poliittista pluralismia, ainoastaan oikeassa olemisen. Aikamme käsittein voitaisiin puhua poliittisesta fundamentalismista. Ainakaan tuossa vaiheessa ketkään eivät kokeneet itseään puoluemiehiksi, vastapelurit olivat sitä.

Muotoutuneessa kaksipuoluejärjestelmässä ei mikään suomalaiskansallinen puolue ollut osapuolille edes ajatusmahdollisuus.⁶⁰ Perusvalinta koski suuntautumista ulkopoliittisesti. Samalla se oli kysymys sodasta ja rauhasta. Sellaisena se toki koski ensimmäisenä Suomea, koska vain Venäjän suuntaan suunniteltiin hyökkäämistä. Sana ”kansallinen” ei kuitenkaan parhaiten tavoita suomalaisten toimijoiden asettumista rauhanpolitiikan puolelle.

Enemminkin oli kysymys tiedollisista edellytyksistä, historiallisista arvioinneista, jotka koskivat sitä, miten maailman mahtitekiäjät olivat ajassa muotoutuneet ja millainen vaikutus milläkin liittoutumisella olisi suomalaisten etuihin Ruotsin valtakunnassa. Hattujen kansallista suuntautumista ja mieltä ei sovi kyseenalaistaa. Heidän arviointinsa valtakunnan suurpoliittisista eduista ja mahdollisuuksista vain osoittautuivat vääriksi. Vaikka vapaudenajan puolueet Kustaa III:n aikana kiellettiin, asetelma pysyi olennaisesti samana siihen saakka, kunnes Ranska syöksyi vallankumoukseen. Tarvittiin ranskalaislähtöinen kuningas rauhoittamaan ruotsalaiset, käytännössä palaamaan Arvid Hornin linjalle, mutta siinä vaiheessa jo ilman Suomea.

Arckenholtz ei koskaan leppynyt siitä, että hän menetti Ranskan painostuksen vuoksi virkansa kansliakollegiossa muodollisena perusteena hänen vuonna 1732 laatimansa ulkopoliittinen

⁵⁹ Näiden kirjoitusten perusteella Arckenholtzissa voi nähdä suomalaisen kulttuurinationalistin. Mitään ajatusta tarpeesta johonkin Suomen hallinnolliseen erityisasemaan, saati sitten itsenäisyyteen häneltä ei löydy, mutta sen sijaan hän kyllä toisteli kriittikittömästi kaikkea suomalaisten muinaisesta suuruudesta kerrottua. Liegessä juuri ilmestymisensä aloittanut lehti *Journal encyclopédique ou universal* julkaisi 1756 pienen kirjoituksen ’Remarques sur les Finnois ou Finlandois’. Tacituksen kuvaus fenneistä näyttäytyi kirjoittajalle ajankohtaiseksi tavaraksi, mutta uudempaakin tietoa oli, muun muassa suomalaisten israelilaisalkuperästä. Frankfurtissa ja Leipziginä anonyymisti julkaisemassaan pamfletissa Arckenholtz torjui jyrkästi ensin mainitun, mutta kehitteli edelleen jälkimmäistä teoriaa. Orientalisti Johann David Michaelis puuttui kiistaan 29.5.1756 arvostetussa oppineiden lehdessä *Göttingische Anzeigen* hyläten israelilaishypoteesit, mutta myöntäen suomen ja unkarin kielten sukulaisuuden. Hän teki yhteenvetoa: ”Kirjoittaja torjuu liegeläisten väitteitä saamelaisien taikuudesta ja taikauskosta, mutta eniten häntä näyttää loukkaavan se Liegen lehden asiaton väite, että suomalaisilla ei ole sodassa rohkeutta ja mainetta ja että heitä ei edes saada värvätyiksi Ruotsin armeijaan. Hän johdattaa lukijansa kolmikymmenvuotisen sodan historiaan ja kertoo tässä myös vähemmän tunnettuja asioita. Hän torjuu Tacituksen käsitykset. ... Lopuksi kirjoittaja puhuu vielä suomalaisista tieteen ja hengenelämän aloilla. Hän antaa monia esimerkkejä tämän kansan miehistä, jotka lehtemme lukijat toivottavasti oppivat tuntemaan. Turun nimi onkin lehdessämme usein mainittu. Mieleemme on kuitenkin tullut, että luettelo on pahoin puutteellinen, koska kirjoittajan oma nimi puuttuu siitä ja hänhän on Suomen suurimpia oppineita. Vaatimattomuudellaan kirjoittaja tulee paljastaneeksi henkilöllisyytensä, jonka hän muutoin haluaisi salata.” Palatessaan väittelyyn 10.8. lehti ryhtyi vielä avoimemmaksi: ”Pidämme myös hänen kirjoituksensa suurena puutteena sitä, ettei siinä mainita kuuluisinta nykyisin elävää suomalaista oppinutta, herra neuvos Arckenholtzia.”

⁶⁰ Kolmantena ajatussuuntauksena esiintyi myös kuningasmielisyyttä, mutta se oli vapaudenajan peruslinjausten kanssa jyrkästi ristiriidassa.

käsikirjoitus.⁶¹ Tosiasiassa aloite oli ollut peräisin Arvid Hornin vastustajilta, jotka toimittivat käsikirjoituksen soveltuvin osin Ranskaan ja joiden vyörytyksen ensimmäiseksi uhriksi Arckenholtz joutui.

Venäläismielisyyttä tai -ystävällisyyttä ei kohtalokkaassa kirjoituksessa voi havaita. Se sisältää tästä aiheesta oikeastaan vain sen, että tsaari Pietari on tehnyt Venäjältä vahvan, kun taas Ruotsi on sodan jäljiltä heikko. Venäjän voima oli Arckenholtzin mielestä otettava huomioon, vaikka maan tulevaisuus oli monilla tavoin avoin. Ranskaan ei voinut luottaa, mutta sen sijaan Englanti oli Euroopan esikuvallisin maa.

Tästä yleisestä kannasta seurasivat Arckenholtzin moninaiset käytännön toimet, eivät hänen erityisestä kansallisuudestaan, vaikka epäilyksittä hän katsoi toimiensa edistävän myös suomalaisten etuja. Sellaisten näkemysten esittäminen on hattujen Ranskaan luottaneen kansallisen innostuksen vallitessa koettu loukkaavaksi ja halveksittavaksi.

On mahdollista, että edellä yksittäisestä vuoden 1741 kirjeestä lainattuun sanaan *finnois* on sisältynyt kärjekkään vastakohtan oloissa leimaava sävy, mutta jätän kysymyksen avoimeksi. Viittauksen esittänyt Härleman oli jyrkän lajin hattu, kirjeen saaja Tessin maltillisempi. Molemmat tietysti tiesivät myssyjen kannatuksen sekä Tukholman suomalaisvaikuttajien keskuudessa että Suomessa. Kirjeessä lisäksi mainittu Olof Dalin puolestaan oli kotoisin eteläisestä Ruotsista, puoluepolitiikkaa välttelevä rauhan mies, journalisti ja runoilija.⁶²

Joka tapauksessa Arckenholtz, Mathesius ja Helsingius toimivat eri aikoina pitkään myssyjen verkkojen punojina. Heissä voisi nähdä varhaisia puoluesihteerien vastineita. Suomi oli myssyjen tukialuetta, mikä oli havaittavissa kaikkein selvimmin papistossa. Dalinkin nähtiin myssyksi, oikein tai väärin. Missään yhteydessä ei kuitenkaan näytä esiintyneen puhetta ”suomalaisesta” kansallisesta suuntautumisesta tai puolueesta, sillä suomalaiset jakautuivat hattuihin ja myssyihin. Eräässä yhteydessä vuoden 1741 sotapäätöstä vastustaneen kirjoituksen tekijän katsottiin olleen *af Rysk parti*, siis edustaneen ”venäläistä osapuolta” tai ”venäläistä puoluetta”.⁶³

Asioiden tällaiselle kehitykselle muodostaa kiinnostavan vastakohtan se, että Arvid Hornin nimipäiviä onnistuttiin vielä vuonna 1734 ilmeisen vähäisin huolenaihein viettämään ”suomalaisena juhlanä”. Nimipäivät muodostivat kokoavan tilaisuuden, jossa suomalaiset ansaitsivat arvon. Suomalaisuudella ei ollut silloin poliittista epäilyttävyuden leimaa. Vain siitä näyttää olleen pieni huoli, ettei juhlintaa katsottaisi kuninkaallista hovia loukkaavaksi.

Vuonna 1741 ei suomalaisilla sen sijaan ollut sen enempää aihetta kuin mahdollisuuttakaan juhlia. Sattui niin, että noin viikkoa ennen tuon vuoden Arvidin päivää venäläisen ottivat Lappeenrannassa aloitteen hyökkääjäksi tarkoitetuilta joukoilta. Heti ensimmäinen taistelu kääntyi puolustustaisteluksi, johdossaan myssy, kenraalimajuri Wrangel, jonka kyllä kerrotaan tehneen parhaansa. Venäläiset valtasivat linnoituksen rynnäköllä. Kaupunki hävitettiin. Ruotsi menetti kaatuneina tuhatkunta miestä, suurempi joukko jäi vangeiksi.

Suomalaiset joukko-osastot olivat kokonaisuudessaan lähteneet pakosalle.

Varustus oli puutteellista ja joukot riittämättömät. Voi kysyä, oliko valtiopäivillä Tukholmassa oivallettu henkisen varustautumisen merkitystä.

Suomi oli kohta miehitetty. Käänte pakotti kutsumaan valtiopäivät koolle jo 1742. Silloin suomalaiset valtiopäivämiehet olivat Tukholmassa aktiivisempia kuin koskaan aikaisemmin tai myöhemmin, näkyvyytensä lisääjänä pakolaisten hätä ja itsekin pakolaisiksi muuttuneina, kun taas

⁶¹ Sen lähempi analyysi on Manninen 2000c.

⁶² Daliniakin epäiltiin yhteistyöstä Arckenholtzin kanssa, vaikka nämä kaksi olivat riitasuhteessa, ks. Carlsson 1966, luku ’Dalin inför kommissionen’. Dalinista enemmän nykypäivän lukijalle tarkoitettuna ensimmäisenä johdatuksena, ks. Carlsson 1997.

⁶³ Carlsson 1966, s. 355 jss. Epäiltyinä olivat tässä gyllenstiernan oikeudenkäyntiin kuuluneessa episodissa Dalin ja länsigöötanmaalainen kauppias Johan Peter Hall.

Suomen puolella pidettiin maapäiviä venäläisten alaisina. Suomen asia otettiin aikaa myöten omaksi, mutta suomalaisia itseään ei sen hoitamiseen ensi vaiheessa valtuutettu.

Valtakuntaan levinneet valistusprojektin ainekset olivat omiaan vähentämään kansallisuuksien ja kansakuntien käsitteiden mukaista ajattelua. Lukuisat hattujen sotaan liittyneet tapahtumat mukaan luettuna varmaan myös Taalainmaan kapina antoivat lisäksi aiheen tiettyyn varuillaanoloon puhuttaessa Suomesta ja suomalaisista kokonaisuutena.

Ajatusleikkejä vakavalla mielellä

Historioitsijat yleensä kavahtavat kontrafaktisia väitteitä, toisin kuin kokeellista tutkimusta tekevät. On kuitenkin löydettävissä eräs kansallisuuskehitystä tarkoittava ”jos”, jonka moni hyväksyy. Se kuuluu niin, että jos Suomea ei olisi erotettu Ruotsista, me puhuisimme nykyään kaikki äidinkielenämme ruotsia.

Ajatuksena on se, että mitään suomalaista kansakuntaa ei olisi 1800-luvulta alkaen voitu rakentaa, jos emme olisi tulleet Venäjän suojiin. Koululojen kehitys, tiedotusvälineet, liikenneyhteydet, talous, teollisuus ja tietysti moderni nationalismi yhdistivät Ruotsin 1800-luvulla sellaisella tavalla, joka olisi tehnyt selvää jälkeä suomalaisten kielestä ja perinteestä ja vienyt kulttuurin edellytykset.

Painoarvoa vaille olisi jäänyt Porthanin luultavimmin herderiläisistä vaikutteista⁶⁴ kertova kannanotto pakottamalla toteutettavaa kielenmuutosta vastaan: ”Mutta se, että hänet suorastaan käsketään määrääjässä luopumaan kielestään ja omaksumaan tilalle toinen, ei olisi pelkästään tyranniaa, vaan myös osoitus puuttuvasta ymmärryksestä ja harkinnasta: se olisi samaa kuin käskeä häntä muuttamaan ajatustensa järjestelmä, käsitteensä, niiden muodot, yhteydet, suhteet, ominaislaadut ja vivahteet, se on, muuttamaan koko sielunsa.”⁶⁵

Kenties pakkoakaan ei olisi keskuksen imussa ja uusien kommunikaatiokeinojen tarjonnassa tarvittu.

Aina sanotaan, että Suomi erotettiin Ruotsista, mutta on olemassa hyvät perusteet sanoa myös päinvastaisesti: *Ruotsi erotettiin Suomesta*. Se tapahtui aivan määrätietoisesti.

Kun Napoleonin kenraali Bernadotte nostettiin Ruotsin kuninkaaksi Carl Johaniksi (Kaarle XIV Juhana), entisen Ruotsin valtakunnan itäinen puolisko sai jäädä oman onnensa varaan ja tilalle hankittiin Norja. Suomi unohdettiin ilman laajaa surutyötä korvaamalla sellainen uudella puuhakkuudella. Ruotsissa virisi uudenlainen nationalismin aalto ja se rakentui nimenomaan entisen valtakunnan läntisen puoliskon varaan. Erik Gustav Geijerin kaltaiset historioitsijat tukivat Carl Johanin politiikkaa sekä tutkimuksillaan että poliittisilla kannanotoillaan.⁶⁶ Venäjän politiikka

⁶⁴ Kielen merkityksestä Herderillä, ks. esim. Berlin 1976, s. 165 jss. Karkama 2001 on erityisesti painottanut Herderin vaikutusta taustoittaessaan Elias Lönnrotia. Herderin vaikutus itäisen ja keskisen Euroopan nationalismeihin on ollut tavattoman suuri, mutta on tarpeen korostaa, että Herder näki ”luonnollisesti” syntyneet suhteet valtiollisia byrokraattisia koneistoja tärkeämmiksi, joten valtioiden rakentajille hän on tarjonnut ennen muuta erään edellytyksen, mutta ei varsinaisia rakennuspiirustuksia. Kysymyksessä kielestä Porthan oppilaineen tuli eräässä vaiheessa lähelle Herderiä. Sen sijaan hänen yhä uudestaan toistuneet luentonsa valtiosta olivat aivan muuta. Porthanin samoin kuin hänen oppilaansa Jacob Tengströmin valtiokäsitykset ovat jääneet oudon vähän tutkituiksi. Porthan katsoi kansankieleen liittyvän oikeuksia, mutta se ei muodostanut hänellä minkäänlaista perustaa valtiollisuudelle.

⁶⁵ Porthan 1873, s. 344-345. Lähemmin, ks. Manninen 2000, s. 226-235. Porthanin kannanotossaan esikuvalliseksi nostaman Johan Schäferin selvitys on nyttemmin julkaistu, ks. Schaefer 2000.

⁶⁶ Hall 2000, luku 2, on tutkimus nimenomaan Geijerin merkityksestä Ruotsin 1800-luvun uudenlaiselle nationalismille.

saavutti täydellisen menestyksen. Ruotsalaiset keskittyivät omaan maahansa ja suomalaiset omaansa.

Oikeaan osunut kuvaus näiden kahden kansakunnan rakentamisen samanaikaisuudesta on sisältynyt jo Matti Klingen kirjaan *Bernadotten ja Leninin välissä* ja saman tekijät myöhemmät tutkimukset ovat jatkuvasti täydentäneet tuolloisia ohjelmakirjoituksia. Toinen asia on sitten se, että Klingen käsitykseen statusmuutoksen merkityksestä ja valtioista kansallisuuksien ja kansakuntien luojina joudutaan tekemään joukko hillitseviä reunahuomautuksia. On hylättävä se Klingen oletus, että ”kansakunnan muodostuminen ... ensi sijassa aiheutuu valtiollisen yksikön muodostumisesta...”⁶⁷ Ei tarvitse torjua Klingen lauseen jatkoa: ”...jonka puitteissa olevan kansan yhtenäistämiseen erilaisen opetuksen ja kasvatuksen kautta ryhdytään ja pyritään...”

Näin kansakuntia konstruoidaan ja siinä on mahdollista onnistua, varsinkin tukeuduttaessa jo tarjolla oleviin tai ehkä vain löytämistään odottaviin aineksiin.⁶⁸ Ainostaan kansakuntien näkeminen ”ensi sijassa” valtiollisista yksiköistä riippuviksi on hylättävä.

Olettakaamme, että Venäjä ei olisi miehittänyt Suomea tai että se olisi palauttanut alueen takaisin Ruotsille, jälleen kerran. Jotta Ruotsi olisi pystynyt säilyttämään Suomen, se olisi tarvinnut kovin erilaisen uuden nationalismin kuin sen götisismin kaikuja virittelevän, joka Carl Johanin politiikan tueksi luotiin, ehkä jopa sveitsiläistyypisen.

Jos venäläiset osasivat olla viekkaita tukiessaan suomen kieltä ja suomenkielistä kulttuuria torjuakseen sen avulla pyrkimykset jälleenyhdistymiseen Ruotsin kanssa, miksi ruotsalaiset eivät olisi osanneet tehdä samaa keksintöä Venäjän mahdollisten uhkatekijöiden torjumiseksi? Loppujen lopuksihan Suomen 1800-luvun kansallisuusaatekin syntyi maan ruotsia puhuvan väestönsä keskuudessa, kielikiista alkujaan ”myrskynä ankkalammikossa”.

Yhteisenä piirteenä todellisen maailmamme kanssa olisi varmasti ollut se, että vapaasta ja yhteiskunnallisella arvoasteikolla nousevasta talonpojasta olisi tehty uuden Ruotsin perushahmo, Topeliuksen *Välskärin kertomukset* olisi kai soveltunut koko Ruotsin kansalliseepokseksi.⁶⁹

Jokin uusi nationalismi kuvitteellisessa ”Ruotsi-Suomessa” olisi 1800-luvulla syntynyt. Jos se olisi ollut luonteeltaan valtakunnan osia yhdistävä, ei Arvid Hornia, Mathesiusta ja Arckenholtzia sen enempää kuin Jusleniusta tai Porthania seuraajineen ei olisi unohdettu. Tarjontaa lähtökohdiksi

⁶⁷ Klinge 1975, s. 41. Tutkijan työn taustalla olevaa erityistä historiatieteellistä näkökulmaa ja sen alkuperäistä poliittista kontekstia, jota sosiologinen modernismi myöhemmin vain täydensi, valaisee parhaiten muistelmaluonteinen Klinge 2001, s. 48: ”...vuoden 1809 muutos oli mielestäni syvällisempi kuin vuoden 1917-1918 muutos. Vuonna 1809 luotiin jotakin sellaista, mitä ei lainkaan ollut, nimittäin Suomen valtio, ja itse asiassa luotiin Suomi sanan kansakunnallisessa ja poliittisessa merkityksessä, kun taas 1917-1918 jo melkein kaikissa suhteissa olemassa oleva, ’valmis’ Suomi ilmaisi ja todisti erillisen olemassaolonsa – kun tämä kävi mahdolliseksi Venäjän suuren murroksen vuoksi.” Vastaväitteeni kohdistuu siihen, että ainakin ”kansakunnallisessa merkityksessä” Suomella ja suomalaisilla oli historia jo sitä ennen. Tässä ei sinänsä ole mitään yllättävää. Jokainen *annus mirabilis* näyttäisi olevan purettavissa pitempien aikojen kuluessa muodostuneisiin aineksiinsa ja kerroksiinsa.

⁶⁸ Tässä mielessä J.L. Runeberg ”löysi” uudeksi kansalliseksi samastumiskohteeksi Sisä-Suomen, ja ”Vielä enemmän: kaukaa periferiasta, kulttuurin ja sivistyksen takamailta, Suomen rajojen ulkopuolelta, Lönnrot poimii ainekset kansalliseepokseen”. Klinge 1982, s. 85.

⁶⁹ Klinge 1998, s. 364, on vienyt skenariota pitemmälle: ”Itse asiassa vanha Ruotsi mukaan luettuna Suomi olisi voitu säilyttää vielä 1808, jos Kustaa IV Adolf olisi hyväksynyt Aleksanteri I:n 10./22. helmikuuta 1808 antaman ultimaatum, jonka mukaan Ruotsin tuli välittömästi liittoutua Venäjän ja Tanskan kanssa ja rikkoa välinsä Isoon-Britanniaan. ... Jos Ruotsi olisi hyväksynyt tämän vaatimuksen, olisi vuonna 1812 solmittu Venäjän ja Ruotsin ystävyys- ja yhteistyösopimus todennäköisesti toteutunut jo silloin, mutta vanhat rajat olisivat säilyneet.” Olisiko tämä riittänyt? Mikään ei tue hyvää kurssi-arvoa Kustaa IV Adolfille, Bernadottea olisi tarvittu...

olisi ollut runsaasti, kansallisuusaate todella kiersi Eurooppaa. Vahvistusta olisi saatu herderiläisyydestä, romantiikasta, Elias Lönnrot ja J.L. Runeberg olisivat mahtuneet kuvaan.

Siinä määrin sitkeitä kieli, kulttuuri, yhteiset muistot, kansalliset identiteetit ja tunnus kuvat ovat, ettei Venäjän yhteyteen joutumista tarvitse pitää kaitselmuksen johdatuksena. Myös Ruotsin valtakunnassa voitaisiin kuvitella suomen kielen säilyneen – tai tulleen jossain vaiheessa elvytetyksi. Jopa Walesin kymrin kieli elvytettiin 1960-luvulla, vaikka walesiläisten olisi luullut tulevan toimeen ainoaksi todelliseksi maailmankieleksi katsottavalla englannilla.

Skenarion ja vastaskenarion esittämisellä tähtään ainoastaan sen käsitteellisen seikan esiin tuomiseen, että Suomea ei olisi voitu ruotsalaistaa Carl Johanin Ruotsin oloissa syntyneellä ruotsalaisella nationalismilla, koska tämän nationalismin perusehtoihin kuului erkaantuminen Suomesta.

Jonas Nordin on ehdottanut, että Ruotsin 1600-lukua voitaisiin nimittää ”valtion rakentamisen”, 1700-lukua ”valtakunnan rakentamisen”, 1800-lukua ”kansakunnan rakentamisen” ja 1900-lukua ”yhteiskunnan rakentamisen” ajaksi.⁷⁰ Kysymyksessä on tietysti yksinkertaistus, mutta se tavoittaa sen ajatuksen, että nykyisen Ruotsin taustalla oleva nationalismi on tuore ilmiö. 1700-luvulla piti vielä jollakin tavoin ottaa huomioon Suomi, erilaiseksi tiedetty ja yhteisistä laeistaan huolimatta vaikeasti käsitteellistettävä osa valtakuntaa.

Yksioikoinen ruotsalaistaminen tuli teknologisesti mahdolliseksi 1800-luvulla, mutta olisiko se ollut poliittisesti mahdollinen ja vieläpä tuloksekas, kuten moderniset historioitsijat kuvittelevat? Se olisi johtanut jyrkkiin kansallisuusvastakohtiin ja ristiriitoihin, jotka puolestaan olisivat muodostaneet venäläiselle naapurille houkutuksen puuttua asioihin.

Kieli on mahdollista kieltää, mutta siihen tarvitaan varsin kovia otteita ja tulos jää sittenkin epävarmaksi. Francon Espanjassa kiellettiin katalonian kieli, mutta edes modernin diktatuurin menetit eivät tehonneet. Francon jälkeen katalonian kieli ja katalonialainen nationalismi palasivat. Englanti menestyi paremmin suhteessaan skotteihin vetäessään heidät mukaan maailmanvaltaansa rakentamaan, mutta sen vaiheen päätyttyä nationalismi palasi Skotlantiin. Ruotsi ei ollut maailmanvalta, ei edes suurvalta.

Suomi oli jo kirjakieli, ja vaikka kirjakieltenkin häviämisestä on esimerkkejä, kannattaa katsoa sellaisten kehityskulkujen ehtoja. Ruotsissa ehdot olivat heikosti täytetyt. Modernistiset historioitsijat ovat liioitelleet Ruotsin ja Suomen yhtenäisyyttä ajalla ennen teiden erkanemista.

Tässä voi yhtyä Jonas Nordinin johtopäätöksiin: ”...tietysti voi kuvitella historiallisen kehityksen muita kulkua kuin Ruotsi ilman Suomea mutta Skooneen sisältävänä. Anakronistinen myytti tämän ’varsinaisen Ruotsin’ alueesta on kuitenkin paljon vanhempi kuin 1800-luvun nationalistinen historiankirjoitus. Suhteessa Skooneen tämä myytti oli olemassa jo *ennen kuin* alue lopullisesti liitettiin valtakuntaan ja se on siksi nähtävä välineeksi, joka suuresti auttoi sen todellisuuden luomisessa, joka sitten tuli. Vastaava – vaikka lopputulokseltaan käänteinen – pätee itäisestä valtakunnan puoliskosta, toisin sanoen Suomi käsitettiin erilliseksi kokonaisuudeksi ennen kuin siitä tosiasiallisesti tuli sellainen.”⁷¹

Mutta miten tilanne oli muodostunut tällaiseksi? Miten Vaasa-suvun valtiota alkujaan rakennettiin? Voidaanko siinä nähdä sijaa etnisyyden tai nationalismin konstruoinneilla?

Nordin on kuvannut käytäntöjä suurvaltakauden lopulta vapaudenajan lopulle ja asiallisesti ottaen todistellut selkeän sääty- ja luokkarajat ylittävän ruotsalaisen nationalismin yhä uudestaan ilmenevän esiintymisen. Hän on kuitenkin sivuuttanut aihetta koskevan tutkimuksen paljouteen viitaten varhaisemmat vaiheet. Nykyisessä Suomessa Ruotsin suurvalta-ajan perusideologia ei ole hyvin tunnettu. Sitä kannattaa vilkaista. Sen mukaisesti ruotsalaiset eivät suinkaan olleet vasta äskettäin kohonneet suurvallaksi. Ei Vaasa-suvun valtakunnan ruotsalaisten hallitsevalle luokalle luotu mitään talonpoikais- tai metsäläisidentiteettiä.

⁷⁰ Nordin 2000, s. 452-453.

⁷¹ Nordin 2000, s. 438.

Päin vastoin, kysymys oli sotaisuudeltaan, hallitsemistaidoiltaan ja sivistykseltään maailman merkittävimmästä suvusta. Kustaa Aadolfin maineikkaat teot olivat vain luonnollista jatkoa ajoille, jolloin tämä valtakuntansa läntistä puoliskoa kotinaan pitävä suku oli pannut Euroopassa todella tuulemaan.

Svean ja Göötan suurenmoinen suku: götismi

On nationalismeja, joiden lähtökohtia voi nimittää etnisiksi, mutta etnisyyden käsitteestä ei ole paljon apua esimodernilla ajalla, jolloin valtio samastui henkilöiden ja heidän sukujensa valtaan. Silti tällaisiakin oloja kuvattaessa on valaisevaa puhua kansakunnista, kansallisista identiteeteistä ja nationalismeista, kunhan rajoitetaan käsitteiden käyttö yhteiskunnan hallitseviin kerroksiin.

Ruotsin kansakunnan kehitys kulki läntiseen tapaan ylhäältä alaspäin. Kruunu koostui kirjaimellisesti kuninkaasta ja hänen miehistään, vaikka säädytkin kuuluivat kuvaan. Vasta ajan kuluessa valtio institutionalisoitui ja sai persoonattoman luonteen.⁷² Varhaisin nationalismi oli ja saattoi olla vain genealogista, hallitsevan kerroksen sukuyhteisön juuria ja sen muinaisia, esikuvia antavia mainetekoja selvittävää. Genetiikasta ei ollut kysymys, vaan siitä, että ruotsalaisten ja heidän johtajiensa polveutuminen johdettiin Nooan pojanpojasta Magogista.

Tässä ei ole tarpeen mennä gootiksi itseään väittäneen Jordaneksen tai Isidorus Sevillalaisen gootteja koskeviin kertomuksiin, jotka Adam Bremeniläisellä johtivat goottien ja göötanmaalaisten samastukseen ja vihdoin Ruotsin viimeisen virassa toimineen katolilaisen arkkipiispan Johannes Magnuksen Roomassa vuonna 1554 julkaisemaan ja maan koko suurvalta-ajalle merkitykselliseen Svean ja Göötan kronikkaan, joka sisälsi muun muassa täydellisen 143:n hallitsijan luetteloon Magogista Kustaa Vaasaan.

Näistä aineksista luodussa götistisessä ideologiassa ruotsalaiset osoittautuivat maailman vanhimmaksi kansaksi, jolta kreikkalaisetkin olivat saaneet kulttuurinsa, joten ei ihme, että Kustaa Aadolfkin jäähyväispuheessaan säädyille Saksan sotaretkelleen lähtiessään viittasi tuohon suureen gööttien sukuun, joka on alistanut lähes koko maailman ja hallinnut monia kuningaskuntia satoja vuosia.⁷³ Hän käytti kansallisuusnimikettä *Gothus*.

Olof Rudbeckin *Atlantican* vuosina 1679-1702 ilmestyneet neljä jättinidettä muodostivat götistisin huipennuksen, mutta myös päätepisteen, jos ei oteta huomioon sitä, että samaa mytologiaa ylläpidettiin vielä 1700-luvullakin, tosin hieman popularisoidummassa muodossa ja torjuvien äänten jo esiintyessä, sellaisten kuin Olof Dalinin – ja että Ruotsin kuninkaiden nimissä esiintyvät järjestysnumerot perustuvat tänäkin päivänä Johannes Magnuksen kronikkaan.

Siitä huolehdittiin, että hallitsevat suvut olivat tietoisia ylvästä alkuperästään, Svean ja Göötan kronikka esimerkiksi käännettiin ruotsiksi, mutta tavalliseen kansaan sen pohjalta luotua kansallistietoisuutta ja kansallista identiteettiä ei ulotettu. Tunnetaan kyllä erään virkamiehen tavalliselle rahvaalle keskeisillä paikkakunnilla pitämä puhe, jossa perusteltiin götistisillä Puolan sodan vuoksi tarvittavia lisäveroja, mutta tapaus oli poikkeuksellinen.

Suurvallan götistinen nationalismi oli hengenmiesten ja oppineiden luomus, joka vahvisti sekä kuninkaiden että aatelistonkin asemaa ja ennen muuta liitti nämä kumpaisetkin yhteen, mikä oli melkoinen saavutus. Samalla se määritteli kansallisessa ajattelussa Sveanmaan ja Göötanmaan valtakunnan ydinalueiksi. Niiden ympärille valtakunnan hämmästyttävä sotataito, opillinen sivistys

⁷² Skinner 1978, 1989 ja 2002, s. 368-413, on muun Euroopan yhteydessä kiinnittänyt huomiota tähän 1600-luvun kehitykseen, joka ei Ruotsissa itsevaltiuden vaiheen vuoksi edennyt suoraviivaisesti. Vrt. myös Saastamoinen 2003.

⁷³ Perustavia aatehistoriallisia tutkimuksia götistismistä ovat olleet Nordström 1934, 1945 ja 1975, tuoreempana esim. Johannesson 1982. Ajanmukainen ja götistisin nimenomaan nationalismin varhaiseksi muodoksi näkevä tiivistelmä on Hall 2000, luku 1.

ja muut hyveet kiertyivät ja niihin perustui kansakunnan laajasti tunnettu maine. Näitä kahta ei sopinut erottaa eikä ajatella erillisiksi edes muinaisuudessa.

Keskuksesta syrjään, Suomen johtoon joutunut Per Brahe toimi lukuisin tavoin alueensa ja sen olojen parantamiseksi. Tätä aikaa kuvastaa sekä akatemian perustaminen Turkuun että sen tuoreen käytännöllisen filosofian ja historian professorin julkaisema, ahkerasti luettu *Epitome descriptionis Sveciae, Gothiae, Fennigiae et subjectarum provinciarum* (1650), jossa Suomi näyttäytyi valtakunnan kolmanneksi ydinmaaksi aivan kirjan nimenkin mukaan vastakohtana valloitetuille alueille. Sama kolmikanta oli kyllä jo esiintynyt Wexioniuksen lähteenään käyttämällä Johannes Messeniuksella, mutta voi panna merkille, että se poikkesi götisismin peruskuvioista.

Asiassa voisi nähdä pienen kilpailukysymyksen. Sopsisiko Svean ja Göötan maailmanmerkityksen rinnalle noin vain nousta? Keskeistä Brahen ja hänen suojattiansa ajassa onkin nähdäkseni pyrkimys kohottaa Suomi valtakunnan ydinalueiden kanssa kulttuurisessakin mielessä tasavertaiseen asemaan, ei niinkään erillistie.

Klinge on selittänyt vastakohtaa keskustan ja periferian erolla: ”Keskusta siis kutistui ja koko valtakunta keskittyi pääkaupungin ympärille. Tämä kuvastuu mielenkiintoisella tavalla Erik Dahlbergin johdolla pitkään valmistellussa ainutlaatuisen upeassa *Suecia antiqua et hodierna* - kuvateoksessa, jossa itäinen valtakunnanosa loistaa lähes täydellisellä poissaolollaan.”⁷⁴

Eikö suurin painoarvo heraldisessa tarkastelussa tulisi antaa juuri suvulle? Pitkään asiaa pohdittuaan Klinge löytää tuekseen Wexioniuksen, mutta hänet on kyllä Per Brahen miehenä katsottava asiassa jääviksi.

Sekä Pohjanlahden läntisellä että itäisellä puolella Suomi nähtiin valloitetuksi alueeksi ja erilaiseksi, vaikka sitä koskivatkin samat lait ja vaikka se ei rinnastunut hallinnoltaan erityisjärjestelyin hoidettuihin suurvallan tuoreisiin liitännäisiin. Per Brahen tavoittelema ja käytännössä edistämä Suomi ei kuitenkaan noussut virallisessa arvojärjestyksessä tasavertaiseen asemaan Sveaa ja Göötaa koskevien myyttien kanssa. Sen ei katsottu olleen samaa suurta göötalaista sukua, ”ydinaluetta” Ruotsin kansallisen ajattelun ja toiminnan mielessä.

Wexioniuksella hallitsijoiden määrä Kristiina-kuningattareen tultaessa oli pudonnut 127:ään. Suomen merkityksen korostamiseksi sopi selittää, että suomea oli aikaisemmin puhuttu laajoilla alueille pohjoista Eurooppaa, Weichseliltä itään ja Tonavalla saakka.

Myöhemmin Olof Rudbeckilla suomi sai kunniamaininnan ruotsin jälkeen maailman toiseksi vanhimpana kielenä, mutta se ei muuttanut alueiden arvojärjestystä. Rudbeckilla kuten götisismissä yleensäkin suku oli ratkaiseva, ei asuinpaikka. Suomalaiset olivat eri sukua, mahdollisesti kyllä Skandinavian vanhimpia asuttajia, ehkä skyyttalaisista polveutuvia. Joka tapauksessa götisismin huikeimmat visiot esittänyt Rudbeck konstruoi suomalaiset etnisesti eri kansakunnaksi, toki kumppaneiksi, mutta ei sentään maailmanmestareiden sukuun kuuluviksi.

Götisismiä on nimitetty ”haaveellisuudeksi” ja ”romantiikaksi”, mutta kun sillä perusteltiin tekoja ja sillä oli yhteiskunnallinen funktio, sitä ei voi pitää pelkkänä haaveiluna. Romantiikka taas on käsite, joka kuuluu myöhempään aikaan, mutta on perusteltua nähdä nimenomaan Rudbeckissa barokin ajattelija.⁷⁵ Aatekokonaisuutta voisi ajatella nimitettävän fiktiiviseksi etnisyydeksi, hallitsevan etnisen yhteisön folkloreksi tai sinisen veren mytologiaksi.⁷⁶

Goottigenealogiat eivät olleet Euroopassa ainutlaatuisia. Westfalenin rauhanneuvotteluissa eräs Espanjan lähettiläs ehdottikin Ruotsille näiden goottilaisten veljeskansojen liittoa.

Osuvinna on puhua götisismistä esimodernina nationalismin muotona. Se ei ulottunut koko väestöön, mutta toisaalta sitä ei tehnyt myöskään Ranskan suuren vallankumouksen ajan

⁷⁴ Klinge 1982, s. 36-37.

⁷⁵ Näin Eriksson 1994.

⁷⁶ Anderson 1991 on tarkastellut nationalismia ”kuvitteellisten yhteisöjen” luomisena, mikä näkemys ei ole yleisesti hyväksyttävissä, mutta on götisismin yhteydessä houkutteleva.

nationalismi. Tarvittiin vielä satakunta vuotta ennen kuin Ranskassa asuville alkoi olla selvillä yleisesti, että he ovat ranskalaisia.

Moderni nationalismi syntyi Ruotsissa vasta 1809. Se ei ollut kuitenkaan mikään äkillinen, ennen näkemätön ”herätys”, vaan kurssinmuutos. Silti siihenkin tarvittiin ainekseksi ripaus götisismää. Valistus on merkinnyt etäisyydenottoa götisismistä, romantiikka teki mahdolliseksi palautella joitakin sen tuntoja, mutta nyt nostamalla esille uudella tavalla talonpoikainen kansa.

Götisismi ei saavuttanut Suomessa mainittavampaa jalansijaa. Se oli ennemminkin valtakunnan puoliskoja erottava aatteellinen tekijä, joillekin idän asujamille kiihoke oman ylevän juuren keksimiselle. Valtakunnan läntisellä osalla oli sitä vastoin götisismissä sen selvästi itäisen osan yläpuolelle asettava, vuosisatainen kansallinen identiteetti.

Kun olla suomalainen ei vielä ollut ongelma

Palatkaamme Arvid Hornin nimipäiville. Miten ajankohdan kansallisuuskäsitteet on ymmärrettävä? En ehdota dna-näytteiden ottamista. Aikalaisten omia, yhteisesti hyväksytyjä käsitteitä ei voi sivuuttaa, vaikka ne poikkeaisivat myöhemmistä. Niiden varaan rakentuivat identiteetit.

Juhlan nimittämisen ”suomalaiseksi” täytyi olla sekä paikalle Suomesta tulleiden että muiden yhteisesti ymmärtämää käsitteistöä, koskapa sille tehtiin vastaehdotus. Sellainen oli saatettu tehdä myös piloillaan. Arckenholtzin kirjasta ei ilmene, oliko siitä kysymys. Ketkä siis olivat suomalaisia?

Alueen ulkopuolella, valtakunnan muissa yliopistoissa saatettiin suomalaisten toimesta käsitellä koko Suomea, kuten teki Johan Schäfer vanhempi Tartossa latinaksi maansa ylistyspuheessa *Finnoniae Elogia* (1650) ja vastaavasti Johan Paulinus Uppsalassa kreikaksi runoelmassa Suomen suuriruhtinakunnasta, *Magnus Principatus Finlandia* (1678).

Porissa syntynyt ja Mouhijärvellä varttunut, Turussa opiskellut ja Uppsalaan siirtynyt Paulinus määritteli itsensä runoelmassaan ja muulloinkin ”suomalaiseksi”, *Finno* ja *Finlando*, ilman enempää täsmennyksiä. Koska Paulinus ei esiintynyt ulkomaiselle yleisölle, ei hänen ollut tarpeen mainita kansallisuutensa lisäksi valtioon kuulumistaan, siis *Sveco* tai *Svecus*. Paulinuksen suomalaisesta identiteetistä ei jää epäilystäkään. Se on täysin julki lausuttu, mutta kuvaelman muodossa, ei vetoimuksena, kehotuksena tai vaatimuksena. Nationalistiseksi hänen runoelmaansa ei voi luonnehtia. Enemmän se on uraa tavoittelevan nuorukaisen taidokas käyntikortti. Per Brahen ja Gezelius nuoremman suojattina Paulinus ei hävennyt sellaista esittäytymistä.

Götisismää ei Paulinuksen kreikkalaisviritteisestä esityksestä löydä. Itse asiassa kreikkalaiset näyttäytyivät götisismille kataliksi vastustajiksi, eivät esikuviksi, kuten Paulinukselle. Riemulaulussaan prinsessan syntymän johdosta vuonna 1681 Paulinus kuitenkin viittasi sovinnaisesti perillisen syntymään ”Svean göötalaiselle valtaistuimelle” (*Swea Göthiske Thron*), mutta täydensi iloitsijoiksi kolmikannan ”Stridzbare Göthar och modige Swenske och manlige Finnar”, lisäsi joukkoon vielä ”köldbitne Lappar i Fjällen”.⁷⁷ Tässä arvojärjestys oli selvä.

Runomuotoa pitemmälle menneelle Daniel Jusleniukselle tuotti vaikeuksia yhtä hyvin suomalaisten sijoittaminen götisistiseen sukupuuhun kuin vaihtoehtoisen, vertailukelpoisen alkuperän löytäminen. Hänen tapansa käyttää kansallisuuskäsitteitä oli kuitenkin johdonmukainen.

Avain siihen on löydettävissä hänen vanhuudenpäivillään julkaisemasta sanakirjasta *Suomalaisen Sana-Lugun Coetus* (1745). Viitatessaan enemmän kuin ketään muuta ihmistä arvostamansa piispa Gezelius nuorempaan Juslenius mainitsi ne kaksi perustetta, joiden mukaisesti Gezeliuksen kansallisuus määrittyi ruotsalaiseksi eikä suomalaiseksi: *Sveco Patre nati, in Svecia educati*. Gezelius oli syntynyt Ruotsissa ja saanut siellä kasvatuksensa, siis hän oli ruotsalainen.

⁷⁷ Paulinus 2000, s. 200.

Täsmälleen samoin Juslenius oli käyttänyt kansallisuuskäsitteitä väitöksessään *Vindiciae Fennorum* (1703) ja muulloinkin.

Suomi synnyinpaikkana oli Jusleniukselle selkeä maantieteellinen, hallinnollinen ja kirkollinen kokonaisuus. Äidinkielellä ei ollut tämän asian kanssa mitään tekemistä. Jokaisella oli oikeus kirkollisiin palveluihin äidinkielellään, mutta äidinkieli ei määrittänyt kansallisuutta. Kieliä saattoi oppia. Sen sijaan pitkään oleskelu vieraisissa oloissa ei Jusleniuksen mielestä muuttanut kansallisuutta. Sellaisetkin Jusleniuksen ihailemat Suomen ystävät kuin Wexionius ja Gezelius pysyivät Jusleniuksen silmissä aina ruotsalaisina, aivan suomen kielen taidostaan ja Suomeen jäämisestään riippumatta.

Sama koski tietysti Suomessa syntyneitä ja kasvatuksensa saaneita, vaikka he sitten urallaan olisivat toimineet vierailta tantereilla kuninkaan neuvonantajina tai sotapäällikköinä. Suomessa syntyneet puhuivat äidinkielenään suomea tai ruotsia. Kumpaisetkin olivat suomalaisia.

Suomen asuttajien alkuperä kyllä askarrutti Jusleniusta. Eräässä vaiheessa hän yritti tehdä Magogista Turun perustajaa, jolloin suomalaiset olisivat päässeet göötalaisten sukuun ja Turku saanut upean muinaisuuden, toisessa vaiheessa hän arveli suomen heprean sukukieleksi, jolloin alkuperäksi olisi löydettävissä eräs Israelin kadonnut heimo. Yritykset eivät lopulta vakuuttaneet häntä.⁷⁸

Synnyinmaa ja kansakunta kuuluivat yhteen, siitä Juslenius oli vakuuttunut. Käytännössä hän jakeli kansallisuusnimityksiään tältä pohjalta, jo mainittuja kahta perustettaan silmällä pitäen. ”Synnyinmaa” on siitä hyvä käsite, että se kattaa kumpaisenkin Jusleniuksen kansallisuusnimityksissään käyttämän perusteen eikä ole yhtä väljä kuin tuon ajan ihmisten moninaiset patriat.

Patriotismi saattoi kohdistua lähiympäristöön myöhemmän ”paikallispatiotismin” käsitteen mielessä, se saattoi ulottua Suomeen, mutta yhtä hyvin koko Ruotsiin. Se oli monikerroksinen käsite erilaisissa käyttöyhteyksissään. Vasta 1800-luvulla ”isänmaan” merkitys kapeutui ja kohdentui Suomessa pelkästään tätä maata tarkoittavaksi. Siihen tarvittiin jo alueen käsittäminen valtionkaltaiseksi yksiköksi. Sellaista merkitystä ei ”Suomen suuriruhtinaskunnan” arvonimeen Ruotsin ajalla sisällytetty. ”Synnyinmaa” tavoittaa parhaiten sen, mitä Juslenius tarkoitti.⁷⁹

Nyt voi kysyä, oliko vuonna 1734 Ruotsin valtiopäiville tulleille tarjolla muita vaihtoehtoja kuin Jusleniuksen sanoiksi pukemat. Vastaus on nähdäkseni kieltävä. Arckenholtzin mainitsemat ”de hitkomne Finnar” olivat kaikki suomalaisia, äidinkielestään riippumatta. Suomalaisilla tarkoitettiin tässä kielenkäytössä maan asukkaita yleensä.

1600-luvun jälkipuoliskolla götisismille rinnakkaisena ilmiönä syntynyt kirjoitelmapahanen *Chronicon Finlandiae*, jossa suomalaisille keksittiin viisitoista kuningasta ennen Suomen liittämistä Ruotsiin, oli käyttänyt maan asukkaista erikoista nimitystä *finländare*.⁸⁰ Se ei ollut yleistynyt. Vasta myöhempanä aikana se on saanut Ruotsissa selkävoiton yksinkertaisesta ruotsin kielen sanasta *finnar*. Oppinut Eric Benzelius tiesi kyllä filosofi Leibnizin suomea puhuvien suomalaisten

⁷⁸ Juslenius 2004, esitelmässään *De miseris Fennorum* (1715), s. 114: ”Mitä Suomen muinaisaikaan tulee, se pitää katsoa erittäin tärkeäksi siitä syystä, ettei kukaan taida tehdä selkoa kansamme alkuperästä: se näet ulottuu niin perin kauas inhimillisen, muistinvaraisen tiedon ulkopuolelle.”

⁷⁹ Synnyinmaata käsitellään usein synonyyminä isänmaalle, mutta tämä ei voi olla totta. Synnyinmaa pysyy paikoillaan, joskin eri aikoina erilaatuisiksi määriteltynä, kun taas ”isänmaan” puolesta taistellaan vierailakin tantereilla.

⁸⁰ Anon. 1939. Suomalaisen kirjoittajan motiivi tiivistyi kysymykseen hänen maanmiestensä ”maineesta”, jonka selvitykselle hän toivoi jatkoa. Tässä kuten muissakin yhteyksissä ”maine” oli se käsite, johon suurvaltakauden nationalismi tiivistyi. ”Maineen” nimellä kulkevan tunnustuksen saavuttamiseksi oltiin valmiita suuriin tekoihin.

alkuperää koskevista kielitieteellisistä tutkimuksista.⁸¹ Se tieto ei ollut valtiopäiville kokoontuneen väen yhteistä omaisuutta. Vasta Porthan tuli etenemään ja ymmärtämään käsitteitä tältä pohjalta. Sen sijaan *Vindiciae Fennorum* oli joitakin vuosia aikaisemmin julkaistu uudestaan.⁸²

Mitään yllätystä ei ole odotettavissa. Kuten alussa totesin, Arvid Horn oli Halikon Vuorentaan kartanossa syntynyt ja siten suomalaisena pidetty. Suomessa hän oli myös varttunut, tarttunut jo 18-vuotiaana musketinvarteen ja edennyt huimapäisen sotilasuran kautta ja neuvottelutaitojensa ansiosta Ruotsin valtakoneiston huipulle. Suomalaisuus ei ollut sellaiselle miehelle sen enempää haitta kuin etukaan, mutta tarjosipa se tilaisuuden osoittaa hänelle muodollisesti nimipäivän vieton merkeissä poliittista tukea.

Poliittiset puolueet koettiin edelleen jollakin tapaa häpeällisiksi, vaikka ne olivat valtakunnassa jo suurin piirtein vakiintuneet. Kansallisuus ei ollut samalla tapaa ongelmallinen asia. Oli Sveaa ja Göötaa, vaikka ne olivatkin yhtä, oli Smoolantia ja muuta. Ja kukapa olisi Ruotsissa tuntenut Suomen kaiken maailman alueellisia eroja, joten suomalaisuus sai kelvata.⁸³

Ilmaisuun ”suomalainen juhla” ei siis sisältynyt mitään kovin erikoista vuonna 1734. Siksi sellainen juhla silloin olikin mahdollinen. Uhkatekijöistä huolimatta Arvid Horn oli vahvasti vallassa ja juhlinnan saattoi kuvitella vahvistavan hänen asemaansa. Vuonna 1738 sellainen oli jo epäluuloja herättävää eikä siihen ollut saatavissa yhtä laveasti arvovaltaista juhlijakuntaa.

Pikkuvihan jälkeen taas hatuille tuli hätä esiintyä suomalaisen kansakunnan ystävinä ja nimenomaan omin toimin ja voimin, mutta valtakunnan salien loistoon mitään ”suomalaista juhlaa” ei enää päässyt.

Isonvihan aikana suuri osa säätyläisiä, papistoa, yliopistokin kokonaan oli siirtynyt silloin omaksutun politiikan vuoksi pakolaisiksi Ruotsiin. Isoviha jätti epäluuloja. Kummastutti, että suomalaiset olivat alkaneet oppia venäjää, kun vuosisatainen kuuluminen Ruotsiin ei ollut saanut heitä oppimaan ruotsia. Suomessa taas askarrutti joukko kysymyksiä: Miksi maan annettiin joutua hävitykselle alttiiksi? Miksi kuningas ei koskaan palannut kaukaisilta sotaretkiltään puolustamaan ja vapauttamaan Suomea? Kuninkaan ”suvereniteetin” lopettaminen ja vallan siirtäminen säädyille näytti kuitenkin korjaavan tilanteen, tarjoavan vaikutusmahdollisuuden.

Pikkuviha synnytti erilaisen tilanteen. Vastaavaa mittavaa pakoon siirtymistä ei sen aikana toteutettu.

Oli vannottava uskollisuudenvaloja uusille venäläisille hallitsijoille ja nyt niihin sitoutui merkittäviä kerroksia yhteiskuntaa. Miehitäjä käyttäytyi tällä kertaa inhimillisesti. Suomalaisiahan yllytettiin jopa itsenäisyyteen, heille aivan outoon ajatukseen. Turkuun kutsuttiin vuonna 1742 koolle maapäivät, joista historioitsijat olisivat saaneet myöhemmin kirjoittamisen ja väittelemisen aiheita, jos Venäjä olisi tuolloin päättänyt pitää Suomen osanaan. Tapahtuma ei paljon poikennut myöhemmistä ns. Porvoon valtiopäivistä. Se ero oli, että Venäjä ei tuolloin ollut sitoutunut asiaan.

Suomen anastamista ei nähty geopolittisesti välttämättömäksi eikä Suomen katsottu muodostavan varteenotettavaa uhkaa Pietarille.⁸⁴ Suomen mukana perinnöksi saatava vapaudenajan valtiollinen järjestelmä olisi aiheuttanut hankaluuksia asioiden järjestämiselle maassa. Venäjä tyytyi palauttamaan Suomen saatuaan lupauksen mieleisestään dynastisesta järjestelystä Ruotsissa. On vaikea uskoa, että venäläiset olisivat olleet niin tietämättömiä kuninkaan aseman vähäisestä

⁸¹ Sarajas 1956 on laajasti käsitellyt tätä oppihistoriallista aihetta.

⁸² Sen julkaisi vuonna 1726 Christian Nettelbladt antologiassaan *Schwedische Bibliothec*.

⁸³ Nordin 2000, s. 281: ”Ei ollut myöskään epätavallista, että Suomi virallisissa yhteyksissä esitettiin yhtenä, kun taas ruotsalainen osa esitettiin yksittäisinä maakuntina.”

⁸⁴ Tilanteen muutti vasta Viaporin rakentaminen, ks. Klinge 1998.

merkityksestä Ruotsissa.⁸⁵ Pikemminkin voi olettaa, että heillä oli mielessään tärkeämpiä asioita kuin ryhtyä puuhastelemaan mitättömän Suomen parissa.

Valansa vannoneita suomalaisia ei voitu avoimesti ryhtyä rankaisemaan, mutta elämä ei silti jatkunut aivan ennallaan. Miten luotettavuus taattaisiin vastaisuudessa? Hatut ryhtyivät suunnittelemaan Suomen asioiden kohentamista. Uusiin oloihin ei enää sopinut mikään painokas suomalaisuuden korostaminen, sillä uusimman sodan, siihen liittyneiden tapahtumien ja myös Tukholmassa koetun esinäytöksen opetus viittasi siihen, että sellaiset korostukset saattaisivat olla uhka valtakunnan yhtenäisyydelle.

Jäljelle jäi kuitenkin oppineisuuden tie, kaikkiallahan piti tutkia omaksutun uuden hyödyllisen tiedon tunnuksen mukaisesti valtakunnan oloja ja erikoisuuksia. Oppineisuus ei sekään ole vailla motiivejaan ja siitä on lisäksi tapana kasvaa esiin ennustamattomia asioita.

Turun Akatemiassa 1700-luvun puolivälissä syntynyt valtaisa ruotsinkielinen luonnon merkittäisiin hyötyihin ja maakunnallisiin asioihin keskittynyt kirjallisuus oli aikansa suomalaisuutta. Kaunopuheisuuden oppituolikin suuntautui Suomeen, vaikka samanaikaisesti vastaavan viran haltija Uppsalassa rakennutti itselleen komean talon maksuilla, jotka hän sai oppilailtaan näille laatimistaan klassisista latinan väitöskirjoista.

Kieli kansallisuuseron perustana?

Voi olla paikallaan vielä konkreettisemmin korostaa ajan suomalaisuuskäsitteen suhteellisuutta.

Hieman yllättäen Jonas Nordin on omana aikanamme määritellyt 1600- ja 1700-lukuun liittyvät ”kansakunnan” käsitteensä viittaamalla Olof Rudbeckiin ja häntä lainaamalla. Motiivina näyttää olleen se, että Nordin haluaa mahdollisimman tarkasti noudattaa tutkimansa ajanjakson aikalaisten käsitteitä.⁸⁶

Olisiko nimenomaan Rudbeckista saatavissa luotettava opas?

Nordin määrittelee kansakunnan ihmisryhmäksi, joka eroaa toisista sellaisten ”*kulttuuripiirteiden perusteella, joissa kieli on tärkein erotteleva tekijä*”.⁸⁷ Määritelmää hän sitten lupaa noudattaa. ”Se näyttää olleen tavallisin merkitys Ruotsissa edelleen 1700-luvulla.”⁸⁸ Tältä pohjalta Nordin ilmoittaa tarkastelevansa suomalaisia ja ruotsalaisia kahtena eri kansakuntana, jotka kuuluivat samaan valtioon. Tottakai valtakuntaan kuuluivat myös Pommerin saksalaiset, mutta heidän asemansa oli erilainen, koska sillä suunnalla lainsäädäntö ei ollut sama, toisin kuin Ruotsissa ja Suomessa, joissa pätivät samat lait.

Näkemyks kahdesta eri kansakunnasta on todella aikalaislähteissä vallitseva. Mutta menivätkö rajat Nordinin olettamalla tavalla, siis siten, että ruotsin ja suomen kielen käyttö määrittelivät kumpainkin omat kansakuntansa?

Siinä Nordiniin voi yhtyä, että valtakunnan läntisen puoliskon näkökulmasta näin varmaan pitkälti oli. Suomen kieli oli ”puhtaille” ruotsalaisille ylipäänsä vierasta, kuten eräs toinen Nordinin mainitsema aikalaistermi kuului.

⁸⁵ Valtiopäivämiehissä kysymys vallanperimyksestä herätti kyllä suuria tunteita, tehtiinhän päätökset Hänen Kuninkaallisen Majestettinsa nimissä. On tietysti mahdollista, että tosiasiallinen tilanne onnistuttiin peittämään. Se saattoi olla samanlainen asia kuin myöhemmin Ruotsin vähäinen väkiluku, jota tiukasti varjeltiin valtiosalaisuutena.

⁸⁶ Nordin 2000, s. 24.

⁸⁷ Nordin 2000, s. 22. Kemiläinen 2005, s. 9, esittää, että ”Nordinin lähteiden mukaan kieli oli ratkaiseva tekijä”. Nordinin avainlähde on Rudbeck, tosin Rudbeck luetteli useita tekijöitä, joista Nordin näkee tärkeimmäksi kielen.

⁸⁸ Nordin 2000, s. 23.

Nordinin kansakuntamääritelmästä näyttäisi seuraavan, että ruotsalainen kansakunta asutti ainakin Suomen rannikkoseutuja, suurin piirtein niitä alueita nykyisestä Suomesta, joita edellä käsitelty ”Arckenholtzin suunnitelmaan” sisältyneet kaupunkien helminauha koski. Vastaavasti myöhemmin ”meänkieliseksi” kutsuttu suomalainen kansakunta asutti osia nykyistä pohjoista Ruotsia ja joitakin Ruotsin sisäosiakin, ei tosin yhtä vanhana esimerkiksi Taalainmaalla kuin Suomen ruotsalaisasutus, mutta sillähän ei ole merkitystä, jos kieli on ratkaiseva. Sama koskisi Inkerinmaata.

Suomen rannikon alueilla olisi silloin ollut kysymys paljolti muusta kuin suomalaisesta kansakunnasta. Sellainen olisi löydettävissä ennen muuta jostakin sisämaasta, ehkä sieltä päin, minne Klinge sijoittaa tarkastelunsa Venäjää kohtaan koetun kanssakäymisen tarpeen synnystä, mutta laajemmaltakin. Olisi kaksi Suomea, etninen Suomi jäisi maantieteellistä koko lailla pienemmäksi.

Kysymys ei olisi samasta ”kahden Suomen” erottelusta kuin Matti Klingin Porthanista J.L. Runebergiin tarkastelemassa aatteessa: ”Runeberg sanoo Suomen rannikon asukkaista, joiden kohdalla hän yhtä vähän kuin Porthan pysähtyy erottelemaan suomen- ja ruotsikielisiä eri ryhmiksi, että näiden olemusta ei niinkään selitä se, että he ovat ruotsalaisten siirtolaisten (”kolonister”) jälkeläisiä kuin itse rannikolla vallitsevat luonnonolot.”⁸⁹ Tavallaan ”Arckenholtzin suunnitelmassa” esiintyi myös lähes pelkkä rannikko-Suomi, mutta sen tapauksessa valikoitumisen perusta muodostui kaupunkiporvaristosta ja sen merellisistä yhteyksistä, porvarissäädyn vaaliahan suunnitelma koski.

Nordinin ajatustavassa muinaisuuden kaksi Suomea olisi erotettava toisistaan nimenomaan kielellisesti.

Nordinin määritelmä ilmenee kuitenkin heti epäonnistuneeksi, kun katsotaan, miten Suomesta kotoisin olevat käsitteitä käyttivät. Eräässä kohdin Nordin esimerkiksi viittaa hattupuolueen kärkeen kuuluneeseen Henrik Wredeeseen, tämän vuoden 1738 valtiopäiviltä tunnettuun mainintaan venäläisten kanssa vehkeilyllä uhanneista ”suomalaisista mätämunistä”, ja Nordin toteaa samalla Wreden nimittäneen itseään suomalaiseksi.⁹⁰ Näinköhän suomen kieli ja sen käyttö oli se erotteleva kriteeri, joka teki Wreden vapaaherrallisesta suvusta suomalaisen ja suomalaiseen kansakuntaan kuuluvan?

Eikö kotipaikka ennemminkin ollut tässä kysymyksessä Suomen osalta ratkaiseva? En näe perustetta poiketa siitä jo C.M. Schybergsonin esittämästä näkemyksestä, jonka mukaan synnyinpaikka oli kansallisuusnimitysten käytössä hallitsevassa asemassa.⁹¹ Se täsmennys on tosin tehtävä, että satunnainen synnyinpaikka ei riittänyt. Ja tällöin tulemme täsmälleen jusleniuslaiseen kansallisuuskäsitykseen. Tarvittiin synnyinmaa ja kasvatus, ehkä oikeammin kasvuympäristö. Kielellinen vaikutus Suomessa kulki tietysti ennen muuta ruotsin kielen omaksumisen hyväksi, mutta jonkin verran ymmärtämystä tarttui varmaan myös päinvastaiseen suuntaan.

Nordinin vastaväite Schybergsonille kääntyy häntä itseään vastaan, kun Nordin perustelee sitä näkemystään, ettei ”Suomessa syntyneitä automaattisesti laskettu suomalaiseen kansakuntaan kuuluviksi”. Synnyinmaan ja kasvuympäristön yhteistä merkitystä ei vastoin Nordinin luuloa kumoa se valtiopäivävalitukseen vuonna 1664 esitetty kuninkaallinen vastaus, jonka mukaan –

⁸⁹ Klinge 1982, s. 110.

⁹⁰ Nordin 2000, s. 289. Wrede – ”en wreder man” – oli Arvid Hornin hallinnon jyrkimpiä vastustajia ja kumoajia, hattujen sodan vakituinen puolustaja ja luonnollinen valinta maanpetoskomissioon. Mikään ei viittaa siihen, että Wrede olisi pitänyt ”mätämunistina” suomalaisia yleensä tai suomea äidinkielenään puhuvia erityisesti. Erottava tekijä oli politiikka suhteessa Venäjään.

⁹¹ Historiantutkijat esittävät usein historian koostuvan vain subjektiivisista tulkinnoista. Schybergson edusti tietysti suomenruotsalaisuutta, eräät toiset suomalaiskansallista tulkintaa jne. Totuus kysymys on mieltymyksistä riippumaton. Sitä ei pidä suhteellistaa.

Nordinin sanoin – ”Suomessa syntyneiden myös itsestään selvästi oletettiin hallitsevan suomen kielen”.⁹² Siis muidenkin kuin äidinkieleltään suomalaisten.

Nämä kaksi asiaa tarvittiin, ”natio” ja ”edukaatio”. Ne yhdessä määrittivät kansallisuuden, ei automaattinen laskenta eikä äidinkieli. Jos Olof Rudbeck ei asiaa näin nähnytään, tämä oli joka tapauksessa Daniel Jusleniuksen ja monien hänen maanmiestensä käsitys ja sitä paitsi – Rudbeckista huolimatta – hyvin yleinen puhetapa myös valtakunnan läntisessä puoliskossa. Jusleniuksen nationalismi sulki piiriinsä yhtä hyvin suomea kuin ruotsia äidinkielenään puhuvat Suomessa syntyneet ja kasvaneet. Molemmat olivat sekä Jusleniuksen *Vindiciae Fennorum* että vuonna 1734 valtiopäiville Suomesta tulleiden mielestä suomalaisia. Täysin selvää on, että ”suomalainen juhla” ei perustunut kielipohjaiseen erotteluun.

Nordin viittaa väittelyihin ”maan lasten” vanhasta syntyperäisyyksistä tulla otetuksi huomioon virkoja täytettäessä. Ilmiö on usein työnnetty syrjään pelkkänä jäänteinä vanhemmista oloista. Sen painoarvo kuitenkin muuttuu, jos muistetaan, että Suomessa syntyneet ruotsia äidinkielenään puhuvatkin olivat toki ”maan lapsia”.

Sanonta oli vanha, mutta sen merkitys oli muuttumassa 1700-luvulla vapauden ajan oloissa. Jos sanonta alkujaan ja pitkään tarkoittikin pelkkää maa- tai hiippakuntaa, Jusleniuksen Suomi oli näitä olennaisesti laajempi kokoava käsite.

Virkoja saattoivat tietysti hakea myös kotikieleltään suomalaiset, jos olivat oppineet ruotsia, yliopistossa vielä latinaa, mutta mikään ei tue sitä, että puheella ”maan lapsista” olisi tähdätty äidinkieleltään suomalaisten suosimiseen. Sellainen oletus olisi ajan oloihin täysin sopimaton.

Ruotsin valtiopäivät 1739 hyväksyi kielisäädöksen, jonka mukaan ”tuomarin- ja muut virat Suomessa täytetään sellaisilla henkilöillä, jotka taitavat suomen kieltä, sikäli kuin olosuhteet ja virkavuodet sen saattavat sallia”. Säädöksen käytännön vaikutus jäi vähäiseksi. Jos enemmän olisi luvattu, olisi menetelty hallitusmuodon vastaisesti. Virallinen hallintokieli oli ruotsi.

Kansakuntien ero ei ollut ilmaistu hallitusmuodon tasolla. Se oli kulttuurinen. Sen sellaiseksi todetessaan Nordin on oikeassa, väärässä kuitenkin siinä, että kuvittelee 1700-luvun kansallisuusnimitysten määräytyneen kielipohjaisesti. Vielä on paikallaan korostaa erojen suhteellisuutta: suomea puhuvat muuttuivat kasvavassa määrin ruotsia puhuviksi, mikä oli omiaan hämärtämään rajan tekemistä.

Yhteydestä riippuen sanalla ”suomalainen” saatettiin kuitenkin tarkoittaa myös eri asioita samalla tavoin kuin nimi ”Ruotsi” saattoi toisinaan viitata koko valtakuntaan, toisinaan taas valtakunnan läntiseen puoliskoon. Käsitettä oli mahdollista käyttää sekä laajemmassa että suppeammassa merkityksessä.

Suomen kieli saattoi suppeammassa käyttötavassa joskus olla Nordinin tarkoittama erotteleva tuntomerkki. Gezeliuksen nuoremman käännytystyössä Inkerinmaalla oli lähtökohtana se, että jokainen oli ohjattava oikeaan uskoon omalla kielellään ja että rauhansopimuksen mukaisesti venäläiset saivat pitää uskonsa. Jos venäläisten joukossa joku puhui suomea paremmin kuin venäjää, hänet tuotiin luterilaisten piiriin, venäjää ymmärtämättömät ilman muuta.⁹³ Tässä kieli oli erotteluperusteena. Olisi kuitenkin erehdys nähdä tässä hallitseva tai peräti yksinomaisen käyttötapa, kuten Nordin tekee.

Voimme huoletta hylätä kuvitelman valtiopäivien yhteydessä pidetystä suomalaisesta juhlasta millään tavoin kieleen perustuvana. Tärkein puoli juhlassa oli se, että nimipäivän vietto korosti Arvid Hornin painoarvoa, ei sentään muinaiseen pyhimysten luokkaan, mutta silti muistutuksena juhlinnan kohteen keskeisestä merkityksestä valtakunnassa. Kreiviin liittyvää kansallisuusyksityiskohtaa tärkeämpi oli sitä paitsi varmaan se seikka, jonka Juslenius oli vuonna 1703 kertonut heti ensimmäisenä fenniensä sotasankareita esitellessään: ”Ruotsi sai suomalaisista monta suurta sotapäällikköä ja kuninkaallista neuvonantajaa: erilaisia maineikkaita miehiä

⁹² Nordin 2000, s. 283.

⁹³ Isberg 1973.

kolmihaaraisesta Hornin suvusta (siis Kangaisten, Liesniemen ja Joensuun sukuhaaroista), edelleen...”⁹⁴

Jälkimaailman silmin Arvid Horn näyttyy juhlimisen arvoiseksi aivan muusta syystä eikä se syy myöskään tältä kannalta ole ensisijaisesti hänen kansallisuutensa. Hänen aikanaan valtakunta otti ratkaisevat alkuaskeleensa itsevaltiudesta vapaudenajan varsin kansanvaltaiseen edustuksellisuuteen, tässä mielessä samoin kuin myös puoluelaitoksen kehittymisen kannalta poliittisesti maailmanmitan kärkijärjestelmään.⁹⁵

Suomalaiset – uusi vai vanha kansakunta?

Keisari Aleksanteri I:n Porvoossa heinäkuussa 1809 Suomesta lausumat kuuluisat sanat *placé désormais au rang des nations* on usein nähty aivan uutta ilmaiseviksi. Siinä mielessä uudesta olikin kysymys, että nyt korkeimmalta taholta saatiin vahvistus ajatukselle, joka toisaalta oli ollut suomalaisten keskuudessa pitkin 1700-lukua yhä uudestaan omaksuttu ja hyväksytty, mutta joka oli joskus saattanut näyttäytyä ongelmalliseksi.⁹⁶ Maan asukkaat eivät olleet ainakaan menettäneet entistä arvoasemaansa.

Vähittäisten ja jatkuvaa ylläpitämistä edellyttävien sosiaalisten konstruktioiden näkökulma on monille pettymys, yhtä hyvin nationalisteille kuin modernisteillekin. Se ei tarjoa sen enempää ikuisuuden ajatonta hohtoa kuin historian kertakaikkisten käännekohtien taianomaista loistoakaan.

Porthanin mukana suomea puhuvat suomalaiset olivat jo saaneet kriittisiäkin tutkijoita tyydyttävän alkuperän sekä historian ja ylipäänsä kielen merkityksen painotus uuden, Herderin esittämälle rinnakkaisen ellei sitten suoraan Herderin vaikutuksesta kertovan merkityksen. Piispa Johan Browallius oli vuosisadan puolivälissä ollut valmis valtakunnan kielelliseen yhdenmukaistamiseen, mutta hänen uudistusutopiansa ei pitkälle perinteisiin nojaavassa yhteiskunnassa toteutunut. Porthanille puolestaan ei sopinut pakkoa käyttävä yhdenmukaistaminen.

Rinnan Porthanin uuden suomalaiskäsitteen kanssa eli Daniel Jusleniuksen sanoiksi pukema käsitys suomalaisista Suomea asuttavana kansakuntana, joka puhui kahta kansankieltä. Jusleniuslaisittain kielellä nähtiin välineellinen merkitys, kylläkin tärkeä, mutta ei sellaista välttämätöntä, ainutlaatuisia sielullisten ominaisuuksien ilmaisijaa, jollaiseksi se Herderin aikana nousi. Lappi ei kuulunut Jusleniuksen Suomeen, mutta muutoin Jusleniuksen kuva synnyinmaastaan oli kattava, ei mikään Varsinais-Suomeen rajoittuva.

Piispa Jacob Tengströmin on nähty luonnostelleen ”uutta kansakuntaa” vuonna 1809 laatimassaan luonnoksessa ’Hvad har Finlands folk att göra för att alt framgent behålla sin nationalexistens och sin konstitution?’. Ruotsista hän huomautti, että jälleenyhdistymistä ei kannattane ajatella, koska siitä olisi vain vähän hyötyä. ”Emme tarvitse Ruotsia; ainoastaan rautamalmia.” Jälleenyhdistymisen haavetta tärkeämmäksi hän totesi ”niin suuressa määrin kuin mahdollista koettaa nykyisissä oloissa vakaannuttaa ja konstituoida itsemme kansakuntana,

⁹⁴ Juslenius 1994, s. 77.

⁹⁵ Kehityksen eri vaiheista ja puolista, ks. esim. Hammarlund 1985, Carlsson 1981 samoin kuin kirjoituksia antologiassa Skuncke & Tandefelt 2003. Kehitys ei perustunut mihinkään utopiaan. Se oli ennemminkin ennakoimaton.

⁹⁶ Itse asiassa vain silloin, jos sillä epäiltiin tähdättävän jollakin tavoin Suomen erottamiseen Ruotsin valtakunnan yhteydestä.

keisarillisen Venäjän suojeluksessa, hankkia itsellemme järjestystä, hyvinvointia ja voimaa omasta takaa ja kunnioitusta ylempiemme taholta.”⁹⁷

Puitteet olivat uudet, mutta mitään kokonaisen uuden kansakunnan luomista ei tarvittu.⁹⁸ Kansakuntana suomalaisiin sopi viitata, kun oli viitattu ennenkin.⁹⁹

Tengströmin mukaan uudessa tilanteessa piti ”elähdyttää, vahvistaa” suomalaista ”kansallishenkeä”. Sellainen oli piispan mielestä selvästikin jo olemassa tai ainakin ollut – jossakin sopivassa mielessä. Uudet olot vaativat sille erityistä, Ruotsista erillistä merkitystä, mutta ei Tengström nähnyt ”kansallishenkeä” tyhjästä luotavaksi, täydelliseksi uutuudeksi. ”Elähdyttäminen” ja ”vahvistaminen” olivat hänen käyttämänsä sanat. Sellaiset ilmaisut edellyttivät, että ainekset ja itse asiakkin olivat tavalla tai toisella entuudestaan läsnä.

Piispa, sittemmin arkkipiispa Tengströmin piirissä ”suomalainen kansakunta” käsitettiin tavalla, joka periytyi 1700-luvulta ja ehkä kauempaakin, vaikka painotukset alkoivat muuttua. Suomalaiset olivat toki perusteiltaan vanha kansakunta vanhaan tapaan, ikiaikaisesti ymmärretysti, ja vaikkapa Johan Ludvig Runeberg oli ja pysyi ”suomalaisena” runoilijana oman vähäisen kansakuntansa silmissä. ”Suomenruotsalaisen” kirjallisuuden piiriin hänet omaksuttiin vasta, kun sellainen asia jälkeinpäin keksittiin.

Piispan pohdintojen viittaus ”kunnioitukseen ylempiemme taholta” puolestaan toi mukaan tarpeen tunnustuksen saavuttamisen, saman tunnustuksenannon, jota jo Juslenius oli ”maineen” käsitteellään tavoitellut. Keisarin sanat Porvoossa sisälsivät sellaisen tunnustuksen. Siitä tuli piispan mukaan pitää kiinni, ei esimerkiksi torjua venäläisiä kunnianosoituksia.

Olenaisesti uutta Ruotsin ajasta poikkeavaa sisälsivät sen sijaan tarkastelut, joissa valtio ja kansakunta liitettiin yhteen.¹⁰⁰ Esimerkiksi J.V. Snellmania olisi väärin luonnehtia nationalistiksi pelkästään kansakunnan aatteen merkityksessä. Sellainen puhe oli vanhaa 1700-luvun perua, vaikka nyt uusin tunnuksin. J.V. Snellmanin opettaja, professori J.J. Tengström nosti vuodesta 1830 alkaen opetustoiminnassaan keskeiseksi modernin valtion, asemaan, jota se ei enää hänen kuulijoidensa mielissä menettänyt ja jonka kehittelijänä Snellman tuli seuraamaan Tengströmiä.

Modernissa valtiossa Tengström katsoi perustuslain turvaavan monarkin aseman, joten monarkin oli tahdottava sitä eikä mielivaltaa. Hän luennoi: ”Keskiajan Feodaalimonarkioissa samoin kuin sekä vanhemmissa että uudemmissa Aasian despoottisissa valtioissa (Euroopassa Turkissa) esiintyy loputon sarja vallankumouksia ja kauheita mullistuksia, koska niissä on se puute, että valtion toimintojen jako on mekaaninen eli osia ei erota toisistaan niiden määrittäminen ja muoto, vaan suurempi ja pienempi määrä valtaa. Suursulttaani on korkein, ja Pashoilla on kuitenkin provinssissa täysin samaa valtaa kuin hänellä, vaikka vähemmän. Valtiovaltojen jako uudemman ajan kehittyneissä valtioissa muodostaa juuri takeen valtion pysyvyydelle, objektiivisessa mielessä.”¹⁰¹

⁹⁷ Schybergson 1899, s. CXXIII.

⁹⁸ Muutoin Tengströmien piirin merkityksen hienosti oivaltavaan teokseen Klinge 2004, s. 48, sisältyy väliotsikko ’Piispa Tengströmin politiikka: uusi kansakunta’, joka mielestäni dramatisoi tilannetta liikaa.

⁹⁹ Klinge 2001, s. 49, yhdistää toisiinsa kovin monta asiaa: ”Vuoden 1809 vähättely merkitsi sitä, että dominoiva historiankirjoituksen koulukunta näki, Yrjö Koskisesta lähtien, ’Suomen’ jo ’valmiina’ vuonna 1809. Jos Suomi, suomalaiset, suomalainen ajattelu ja kansallistunne jo olivat selvästi olemassa ennen tuota vuotta, Venäjän valloituksella ja keisari Aleksanterin valtionperustamisella ei voinut olla kovin suurta merkitystä, keisari ikään kuin vain *vahvisti* jo olemassa olevan.” Vuoden 1809 käänne ja varsinkin sen jälkeiset tapahtumat olivat tärkeitä. Tämän myöntäminen ei edellytä sitä, että on kuviteltava aikaisempi pelkäsi utumaailmaksi. Silti Suomi ei varmasti ollut valmis, ei ole vielä.

¹⁰⁰ Ks. Manninen 2003a ja b.

¹⁰¹ Manninen 2003a, s. 90-91.

Samat piirteet – kirkkaimmillaan suosikkijärjestelmässä – saattoi havaita myös Venäjän despotiassa.¹⁰² Ruotsin valtion rakentaminen yhtenäisyyden pohjalta oli sen sijaan toteutunut jo 1600-luvulta alkaen. Juuri tämä joidenkin Suomen ”ruotsalaistamiseksi” näkemä piirre loi Suomelle poikkeukselliset edellytykset. Suomi koostui valtiollisista lääneistä, ei kapinoivista maakunnista, jollaiset 1600-luvulla oli Ruotsissa korvattu lääneillä. Venäjälle ei ollut luovutettu maakuntaa tai maakuntia, koska sellaisia ei enää ollut, vaan joukko valtiollisia läänejä.

Opetuksessaan käyttämästä G.W.F. Hegelin *Oikeusfilosofiasta* Tengström saattoi löytää vakuutuksen (324 §): ”...valtiot, joiden itsenäisyyden tae ei ole omassa asemahdissa, vaan muissa näkökohdissa (kuten naapureitaan paljon pienemmät valtiot), ovat kyenneet säilymään sisäisen valtiojärjestyksen ansiosta...”

Hegeliä täydentäen Tengström intoutui selittämään, että virkamiesten suorittama hallinnon olemassaolevien muotojen noudattaminen tunnontarkasti itsestään, henkilökohtaisesta edustaan ja omasta subjektiivisesta mielipiteestään välittämättä oli juuri samaa itsemääräytyvää eettisyyttä kuin itsenäisyyden puolustaminen sodassa: ”Sellaiseen pidättäytymiseen kuuluu myös rohkeus, sitkeys, joka varmasti on yhtä kunnioitettavaa kuin se, jota vaaditaan valtion puolustamiseksi vihollisia vastaan. Ulkonaaisesti mekaaniselta vaikuttava virkamiehen työ on siten itse asiassa ilmaus korkeimmasta sisäisestä itsenäisyydestä...”¹⁰³

Moisesta näkemyksestä ei ollut enää pitkä matka siihen, että Suomi ryhdyttiin käsittämään sisäisesti itsenäiseksi valtioksi, jolla oli oma valtiojärjestys. Luennoissaan, saati sitten julkaisuissaan Tengström ei tietenkään voinut ryhtyä mihinkään sellaisiin pohdintoihin eikä se hänelle valtiota yleiseltä kannalta käsittelevänä filosofina kuulunutkaan.

Suuressa yhteenvedossaan *Suomen suuriruhtinaskunta 1809-1917* (2004) Osmo Jussila on kaikesta kritiikistään myöhempien aikojen tirkistysaukkojen käyttöä vastaan jäänyt kiinni siihen myöhemmän ajan näkökulmaan, että hän pitää valtioaatetta Israel Hwasserin ruotsalaisen pamfletin ja sitä Ruotsissa seuranneen kirjoittelun antina. Tengströmin luentojaan myöhempi aika ei tuntenut, mutta Snellmanille ja joukolle hänen ikätovereitaan niiden ajatukset olivat tutut, jatkamisen arvoiset.¹⁰⁴

Keisarin lupaukset sen enempää kuin valtiolliset sopimukset eivät hegeliläisiä Tengströmiä ja Snellmania vakuuttaneet. Sellaiset saatettiin vetää takaisin eikä sellaisille ollut korkeampaa, yläpuolista valvojaa. Valtiollisuus saattoi sen vuoksi heidän mielestään perustua vain tai ainakin ennen muuta ”Suomen kansan omaan työhön”.¹⁰⁵

Jo J.J. Tengströmin Helsingin luennot olivat antaneet asialle Hwasserin ja hänen kirjoittelunsa jatkajien ajatuksia kiinteämmän sisällön. Kansakunnan ja valtion oli aika kohdata.¹⁰⁶

¹⁰² Ks. Jussila 2004, laveasti.

¹⁰³ Manninen 2003a, s. 105-106.

¹⁰⁴ J.J. Tengströmin valtio-opin luentojen löytyminen, Manninen 2003a, tiivistettynä Manninen 2003b, antaa aiheen uusiin arviointeihin, joita on voitu vasta alustavasti hahmotella.

¹⁰⁵ Tunnetut J.V. Snellmanin sanat. Jussila 2004, s. 298, myöntää Snellmanin olleen vuonna 1861 kirjoitessaan oikeassa siinä, että ”Venäjän keisari oli v. 1809 luonut ikään kuin valtion ulkoiset puitteet, mutta sen jälkeen Suomen kansa oli itse antanut niille vähitellen myös sisällön”. Hän katsoo kaiken muun Snellmanin puheenvuorossa olleen sitten ”pelkkää hegeliläistä hölynpölyä”. Kannattaisi katsoa tarkemmin, mitä Tengström oli luennoinut ja nuori Johan Philip Palmén muistiin merkinnyt ennen kuin esitetään arvio. Ei ole epäilystäkään siitä, että Tengströmin luennot olivat Suomen sisäisen ja varjoon jääneen aatehistoriallisen kehityksen kannalta merkittävät, mihin Klinge 2004, s. 170-176, on yhtynyt.

¹⁰⁶ Kirjoitus on laajennettu versio Tieteen päivillä 12.1.2005 pitämästäni esitelmästä. Kiitän professori Matti Klingeä kriittisistä kommentteista, jotka saivat minut vahvistamaan argumentaatiotani, eivät kuitenkaan muuttamaan sen perussisältöä.

Kirjallisuus

- Ahtiainen, Pekka ym. (toim.): *Historia, sosiologia ja Suomi. Yhteiskuntatutkimus itseymmärryksen jäljillä*. Hanki ja jää, Helsinki.
- Allardt, Erik (1994), 'Vertaileva politiikan tutkimus intellektuaalisen omaelämäkerran keskeisenä osana', teoksessa Ahtiainen ym. (toim.).
- Anderson, Benedict (1991): *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Verso, London.
- Anon. (1939), 'Chronicon Finlandiae', *Historiallinen arkisto XLV*.
- Arckenholtz, Johan (2003): *Sagu-Brott af 1734 års Riksdag i Stockholm*, utg. genom Ingemar Carlsson. Kungl. Samfundet för utgivande av handskrifter rörande Skandinaviens historia, Stockholm.
- Armstrong, John (1982): *Nations before Nationalism*. University of North Carolina Press, Chapel Hill, NC.
- Ball, Terence ym. (1989) (toim.): *Political Innovation and Conceptual Change*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Behre, Göran (1965): *Underrättelseväsen och diplomati. De diplomatiska förbindelserna mellan Sverige och Storbritannien 1743-1745*. Göteborg.
- Berlin, Isaiah (1976): *Vico and Herder. Two Studies in the History of Ideas*. The Hogarth Press, London.
- Carlsson, Ingemar (1966): *Olof Dalin och den politiska propagandan inför "lilla ofreden"*. Sagan Om Hästen och Wår-Wisa i samtidspolitisk belysning. CWK Gleerup, Lund.
- Carlsson, Ingemar (1981): *Parti – partiväsen – partipolitiker 1731-43. Kring uppkomsten av våra första politiska partier*. Almqvist & Wicksell International, Stockholm.
- Carlsson, Ingemar (1997): *Olof von Dalin. Samhällsdebattör, historiker, språkförnyare*. Utgiven av Olof von Dalinsällskapet. CAL-förlaget, Varberg.
- Carlsson, Ingemar (2003), 'Inledning', teoksessa Arckenholtz.
- Connor, Walker (1994): *Ethno-Nationalism. The Quest for Understanding*. Princeton University Press, Princeton, N.J.
- Eriksson, Gunnar (1994): *The Atlantic Vision. Olaus Rudbeck and Baroque Science*. Science History Publishers, Canton, Mass.
- Guibernau, Montserrat & John Hutchinson (toim.) (2004): *History and National Destiny: Ethnosymbolism and its Critics*, aikakauskirja *Nations and Nationalism* 10:1/2.
- Hall, Patrik (2000): *Den svenskaste historien. Nationalism i Sverige under sex sekler*. Carlsson, Stockholm.
- Hammarlund, Bo (1985): *Politik utan partier. Studier i Sveriges politiska liv 1726-1727*. Almqvist & Wicksell International, Stockholm.
- Hyvärinen, Matti ym. (2003): *Käsitteet liikkeessä. Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoria*. Vastapaino, Tampere.
- Häkli, Esko & Kristina Ranki (2001) (toim.): *Res publica litteraria. Scripta ad historiam antiquiorem Universitatis Helsingiensis pertinentia una cum bibliographia operum professoris Matti Klinge*. Bibliotheca Universitatis Helsingiensis, Helsinki.
- Hällström, Magdalena af & Minna Sarantola-Weiss (toim.) (1998): *Sveaborg – samtiden och eftervärlden*. Samfundet Ehrensverd r.f., Helsingfors.
- Isberg, Alvin (1973): *Svensk segregations- och konversionspolitik i Ingermanland 1617-1704*. *Studia historico-ecclesiastica Upsalensia* 23, Uppsala.
- Johannesson, Kurt (1982): *Gotisk renässans. Johannes och Olaus Magnus som politiker och historiker*. Almqvist & Wicksell International, Stockholm.

- Juslenius, Daniel (1987): *Vanha ja uusi Turku*, toimittaneet Tuomo Pekkanen & Virpi Seppälä-Pekkanen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Juslenius, Daniel (1994): *Suomalaisten puolustus*, suomentanut ja johdannon kirjoittanut Juhani Sarsila. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Juslenius, Daniel (2004): *Suomen onnettomuus. De miseriis Fennorum*, suomennos, johdanto ja jälkisanat Juhani Sarsila. Eurooppalaisen filosofian seura ry., Tampere.
- Jussila, Osmo (2004): *Suomen suuriruhtinaskunta 1809-1917*. WSOY, Helsinki.
- Juva, Einar W. (1960): *Kaksi suomalaista vapaudenajan myllerryksissä*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Karkama, Pertti (2001): *Kansakunnan asialla. Elias Lönnrot ja ajan aatteet*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Kaufmann, Eric (toim.) (2004): *Rethinking Ethnicity. Majority Groups and Dominant Minorities*. Routledge, London.
- Kemiläinen, Aira (1964): *Nationalism. Problems Concerning the Word, the Concept and Classification*. Studia historica Jyväskyläensia III, Jyväskylä.
- Kemiläinen, Aira (2004), 'Kansallinen identiteetti Ruotsissa ja Suomessa 1600-1700-luvuilla', *Tieteessä tapahtuu* 8.
- Kemiläinen, Aira (2005), 'Suomen ja suomalaisten kuva maailmalla', *Kanava* 1.
- Klinge, Matti (1975): *Bernadotten ja Leninin välissä*. WSOY, Helsinki.
- Klinge, Matti (1982): *Kaksi Suomea*. Otava, Helsinki.
- Klinge, Matti (1998a): *Idylli ja uhka. Topeliuksen aatteita ja politiikkaa*. WSOY, Helsinki.
- Klinge, Matti (1998b), 'Sveaborg – den fransk-turkiska bakgrunden', teoksessa af Hällström & Sarantola-Weiss (toim.).
- Klinge, Matti (2001), 'Kumpi on *annus mirabilis*, 1809 vai 1827?', teoksessa Häkli & Ranki (toim.).
- Klinge, Matti (2003), 'Republikaner redan i unga år. Gymnasiekamraterna från Borgå', teoksessa Skuncke & Tandefelt (toim.).
- Klinge, Matti (2004): *Poliittinen Runeberg*. WSOY, Helsinki.
- Kuusanmäki, Jussi & Kauko Rumpunen (toim.) (2000): *Snellmanin ja Mannerheimin välissä. Kirjoituksia sodasta, rauhasta ja isänmaan historiasta*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Lennersand, Marie (2002), 'Den svenska nationella självbilden under 1600- och 1700-talet', *Historisk tidskrift* 1.
- Manninen, Juha (1996), 'Valistuksen ritarit. Aurora-seuran kahden kultakehyksisen kuparipiirroksen salaisuus', teoksessa Smeds ym. (toim.).
- Manninen, Juha (1998), 'Arckenholtz memoarer', *Historisk Tidskrift för Finland* 1.
- Manninen, Juha (2000a): *Valistus ja kansallinen identiteetti. Aatehistoriallinen tutkimus 1700-luvun Pohjolasta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Manninen, Juha (2000b), 'Kuningatar Kristiinan jäljissä ikuiseen kaupunkiin – matkakertomus vuosilta 1729-1730', *Faravid* 24.
- Manninen, Juha (2000c), 'Johan Arckenholtz Eurooppa-politiikan luonnostelijana 1732', teoksessa Kuusanmäki & Rumpunen (toim.).
- Manninen, Juha (2002a), 'Kansakunnan aatteen synty Ruotsissa ja Suomessa', *Tieteessä tapahtuu* 1.
- Manninen, Juha (2002b), 'Kirjallisten opintojen ja matkoilla koetun suhteesta varhaisvalistuksen Euroopassa', teoksessa Sundbäck (toim.).
- Manninen, Juha (2003a): *Miten oppi modernista valtiosta syntyi Suomessa*. Sophopolis, Aate- ja oppihistorian tutkimuksia 27, Oulu.
- Manninen, Juha (2003b), 'Valoa valtion yössä. Modernin valtion oppi Suomessa 1830-1831', *Historiallinen aikakauskirja* 2.
- Manninen, Juha & Daniel Attias (2003), 'Kristiina-kirjan hiillostus valistuksen Euroopassa – Johan Arckenholtzin teoksen ensimmäiset 37 arvostelua', *Faravid* 27.

- Metcalf, Michael F. (2003), 'Hattar och mössor 1766-72: Den sena frihetstidens partisystem i komparativ belysning', teoksessa Skuncke & Tandefelt (red.).
- Murray, Robert (1954): *Finska församlingen i Stockholm intill tiden för Finlands skiljande från Sverige*. Stockholm.
- Nikula, Oscar (1978): *Finländska borgare på 1700-talet i kamp för sina och ståndets privilegier*. Svenska Litteratursällskapet i Finland, Helsingfors.
- Nilzén, Göran (1971): *Studier i 1730-talets partiväsen*. Stockholm.
- Nordin, Jonas (2000): *Ett fattigt men fritt folk. Nationell och politisk självbild i Sverige från sen stormaktstid till slutet av frihetstiden*. Brutus Östlings Bokförlag, Stockholm / Stehag.
- Nordström, Johan (1934): *De yverbornes ö. Sextonhundredalsstudier*. Bonniers, Stockholm.
- Nordström, Johan (1945), 'Goter och spanjorer: till den spanska goticismens historia', *Lychnos* 1944-1945.
- Nordström, Johan (1975): *Johannes Magnus och den götiska romantiken. Akademiska föreläsningar 1929*. Almqvist & Wiksell International, Stockholm.
- Pakkasvirta, Jussi & Pasi Saukkonen (toim.) (2004): *Nationalismit*. WSOY, Helsinki.
- Paulinus (Lillienstedt), Johan (2000): *Magnus Principatus Finlandia. Suomen Suuriruhtinaskunta*, editio, runosuomennos, suorasanainen käännös sekä tausta ja selitykset Tua Korhonen, Teivas Oksala ja Erkki Sironen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Porthan, Henrik Gabriel (1873), 'Om de i åtskilliga landsorter på Svenska sidan boende Finnar', *Skrifter i urval*, 5, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Renvall, Pentti (1967): *Finsk representation i Sveriges riksdag*. Stockholm.
- Saastamoinen, Kari (2003), 'Johdatus poliittisiin käsitteisiin uuden ajan alun Ruotsissa', teoksessa Hyvärinen ym. (toim.).
- Sarajas, Annamari (1956): *Suomen kansanrunouden tuntemus 1500-1700-lukujen kirjallisuudessa*. WSOY, Helsinki.
- Schaefer, Johan Henriksson (2000): *Specifikation över den finska befolkningen i Hälsinglands och Gästriklands socknar åren 1693 och 1694*, tolkad och författad av Anna Forsberg. Veidarvon, Gävle.
- Schybergson, M.G. (1899), 'Jakob Tengström. Lefnadsteckning', *Jakob Tengströms vittra skrifter i urval*. Svenska Litteratursällskapet i Finland, Helsingfors.
- Skinner, Quentin (1978): *The Foundations of Modern Political Thought*, I-II. Cambridge University Press, Cambridge.
- Skinner, Quentin (1989), 'The State', teoksessa Ball ym. (toim.).
- Skinner, Quentin (2002): *Visions of Politics, II. Renaissance Virtues*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Skuncke, Marie-Christine & Henrika Tandefelt (toim.) (2003): *Riksdag, kaffehus och predikstol. Frihetstidens politiska kultur 1766-1772*. Atlantis & Svenska Litteratursällskapet i Finland, Stockholm / Helsingfors.
- Smeds, Kerstin ym. (toim.) (1996): *Boken om vårt land. Festskrift till professor Matti Klinge / Juhlakirja professori Matti Klingelle 31.VIII 1996*. Otava / Söderström & Co., Helsingfors.
- Smith, Anthony D. (1991): *National Identity*. Penguin, London.
- Smith, Anthony D. (1995): *Nations and Nationalism in a Global Era*. Polity, London.
- Smith, Anthony D. (1998): *Nationalism and Modernism. A Critical Survey of Recent Theories of Nations and Nationalism*. Routledge, London.
- Smith, Anthony D. (1999): *Myths and Memories of the Nation*. Oxford University Press, Oxford.
- Smith, Anthony D. (2001): *Nationalism. Theory, Ideology, History*. Polity, London.
- Smith, Anthony D. (2003): *Chosen Peoples. Sacred Sources of National Identity*. Oxford University Press, Oxford.
- Smith, Anthony D. (2004), 'Ethnic Cores and Dominant Ethnies', teoksessa Kaufmann (toim.).

Sundbäck, Esa (toim.) (2002): *"Muille maille vierahille..."*. Kalervo Hovi ja yleinen historia. Turun Historiallinen Yhdistys, Turku.

Tuomela, Raimo (2002): *The Philosophy of Social Practices. A Collective Acceptance View*. Cambridge University Press, Cambridge.